

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та права
Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування

**Випускна робота бакалавра
на тему «Вплив міграції населення на доходи державного бюджету
України»**

Виконав: студент 5-го курсу, групи 5ЕФ
Спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Садовий М.С.
Керівник: к.е.н., доцент Філонич О.М.
Рецензент: в.о. начальника Головного
управління ДПС у Полтавській області
Рябкова А.М.

Засвідчую, що в цій роботі немає запозичень із
праць інших авторів без відповідних посилань
Садовий М.С.

Підтверджую достовірність даних, використаних
у роботі
Садовий М.С.

Полтава, 2023 року

АНОТАЦІЯ

Садовий М.С. «Вплив міграції населення на доходи державного бюджету України». Рукопис. Випускна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» – Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Полтава, 2023.

Робота містить 105 сторінок, 11 таблиць, 26 рисунків, список літератури з 67 джерел.

Ключові слова: державний бюджет, доходи, фінансові ресурси, податкові надходження, неподаткові надходження, міграційні процеси, внутрішньо переміщені особи, зовнішня міграція, воєнний стан.

Метою випускної роботи є дослідження теоретичних і прикладних аспектів формування дохідної частини державного бюджету України та проведення аналізу впливу міграційних процесів, спричинених військовою агресією російської федерації, на доходи державного бюджету.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є процес оцінювання впливу міграції населення на доходи державного бюджету України.

Предметом дослідження є теоретичні й методичні засади оцінювання доходів державного бюджету, впливу на їх рівень міграційних процесів.

У випускній роботі розглянуто економічну сутність, класифікацію, принципи та механізм формування доходів державного бюджету. Здійснено аналіз зовнішньої та внутрішньої міграції населення України в умовах воєнного стану, реакцію уряду на кризову ситуацію, зміни в доходах українців. Здійснено оцінювання впливу міграції населення України на наповнення дохідної частини державного бюджету та окреслено стратегічні напрями державної політики адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб і трудових іммігрантів у післявоєнний період.

ANNOTATION

Sadovyi M.S. "The Impact of Population Migration on the Revenues of the State Budget of Ukraine". Manuscript. Graduation thesis for the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 072 "Finance, Banking and Insurance" – National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, 2023.

The work contains 105 pages, 11 tables, 26 figures, a list of references from 67 sources.

Keywords: state budget, revenues, financial resources, tax revenues, non-tax revenues, migration processes, internally displaced persons, external migration, martial law.

The purpose of the thesis is to study the theoretical and applied aspects of the formation of the revenue side of the state budget of Ukraine and to analyze the impact of migration processes caused by the military aggression of the Russian Federation on state budget revenues.

The object of research of the thesis is the process of assessing the impact of migration on the state budget revenues of Ukraine.

The subject of the study is the theoretical and methodological foundations for assessing state budget revenues and the impact of migration processes on their level.

The economic essence, classification, principles and mechanism of formation of state budget revenues are considered in the thesis. The author analyzes the external and internal migration of the Ukrainian population under martial law, the government's response to the crisis, and changes in the incomes of Ukrainians. The author assesses the impact of migration of the population of Ukraine on the revenue side of the state budget and outlines the strategic directions of the state policy of adaptation and integration of internally displaced persons and labor immigrants in the post-war period.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Економічна сутність та характеристика доходів державного бюджету України.....	7
1.2. Принципи та механізм формування фінансових ресурсів державного бюджету	14
1.3. Класифікація доходів державного бюджету України	24
РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОЦІНЮВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ.....	30
2.1. Аналіз світових трудових міграційних процесів.....	30
2.2. Оцінювання міграції населення з України в умовах війни.....	43
2.3. Аналіз внутрішньої міграції в Україні	51
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ	65
3.1. Взаємозв'язок міграції населення України з наповненням дохідної частини державного бюджету.....	65
3.2. Напрями підтримки внутрішньо переміщених осіб як базису забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету України	78
3.3. Формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів у післявоєнний період.....	87
ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99

				ВР 5ЕФ 18099			
	П. І. Б.	Підпис	Дата	<i>Вплив міграції населення на доходи державного бюджету України</i>	Літ.	Арк.	Акрушів
<i>Розроб.</i>	<i>Садовий М.С.</i>				3	105	
<i>Перевір.</i>	<i>Філонич О.М.</i>				<i>Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування</i>		
<i>Н. Контр.</i>	<i>Глушко А.Д.</i>						
<i>Затверд.</i>	<i>Птащенко Л.О.</i>						

ВСТУП

Актуальність теми. Доходи державного і місцевих бюджетів є базисом для виконання владними інституціями своїх функціональних повноважень щодо: забезпечення оборони і безпеки держави; верховенства права й громадського порядку; надання суспільних послуг і благ у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального захисту тощо. Податкові надходження становлять найбільшу частку бюджетних доходів. Так, за останні 20 років відповідний показник для Зведеного бюджету України становив близько 75 %. З огляду на це, важливим завданням державної фіскальної політики є встановлення балансу між фіскальною достатністю податків та створенням сприятливих умов для довгострокового економічного зростання. Інструменти бюджетної і податкової політик суттєво впливають на інвестиційні процеси, ділову активність, зайнятість, перерозподіл ВВП через бюджетну систему.

Повномасштабна війна проти України значно змінила бюджетний процес: відбулося різке скорочення надходжень до бюджету. Однією з причин правомірно визначити масштабну міграцію. За прогнозами ради єс, унаслідок міграції чисельність населення України може скоротитися на 24–33%, що залежить від тривалості бойових дій та нестабільної роботи інфраструктури. За офіційними даними, з початку активної фази збройної агресії РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб. З урахуванням вищезазначеного, дослідження впливу міграції населення на доходи державного бюджету є безперечно актуальним.

Значна увага зарубіжних учених приділена питанням обґрунтування пріоритетів формування бюджетних доходів. Цю проблематику активно вивчають: А. Ауребах, Д. Баярді, П. Профета, Р. Паглісі, С. Скебросетті, Т. Деген; К. Макнабб. Серед вітчизняних науковців присутня змістовна дискусія щодо необхідності досягнення макроекономічної стабілізації та забезпечення передумов для стійкого економічного зростання,

переосмислення ролі публічних фінансових інститутів у формуванні та реалізації бюджетно-податкової стратегії держави. Велику увагу приділено формуванню дохідної частини бюджету. Значний внесок у розвиток цієї проблематики здійснено І. Волоховою, І. Луніною, М. Слатвінською, А. Хомутенко, О. Замасло, В. Мартиненко, І. Чугуновим. Важливі теоретичні та практичні дослідження регулювання трудової міграції покладені в основу таких вчених як О. Кислицина, І. Кукурудза, О. Малиновська, О. Мельниченко, О. Нагорнова, О. П'ятковська та ін. Проте, незважаючи на беззаперечні досягнення дослідників, недостатньо глибоко дослідженими залишаються деякі концептуальні засади та підходи до встановлення залежності надходжень до державного бюджету України та процесів міграції. Саме це і зумовило вибір теми випускної роботи бакалавра, визначило її мету й основні завдання.

Метою випускної роботи є дослідження теоретичних і прикладних аспектів формування дохідної частини державного бюджету України та проведення аналізу впливу міграційних процесів, спричинених військовою агресією російської федерації, на доходи державного бюджету.

Для досягнення поставленої мети дипломної роботи необхідно виконати наступні завдання:

- визначити економічну сутність доходів державного бюджету України;
- окреслити принципи та механізм формування фінансових ресурсів державного бюджету;
- дослідити класифікацію доходів державного бюджету;
- провести аналіз світових трудових міграційних процесів;
- здійснити оцінювання міграції населення з України в умовах війни;
- визначити тенденції внутрішньої міграції в Україні в умовах воєнного стану;

- довести взаємозв'язок міграції населення України з наповненням дохідної частини державного бюджету;
- окреслити напрями підтримки внутрішньо переміщених осіб як базису забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету України;
- обґрунтувати стратегічні вектори державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів у післявоєнний період.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є процес оцінювання впливу міграції населення на доходи державного бюджету України.

Предметом дослідження є теоретичні й методичні засади оцінювання доходів державного бюджету, впливу на їх рівень міграційних процесів.

Для вирішення поставлених завдань було використано різні методи дослідження, зокрема системно-структурний аналіз, методи спостереження і узагальнення, графічний аналіз, статистичний аналіз, регресійний аналіз, методи порівняння та аналогій.

Інформаційною базою наукового дослідження є аналітичні матеріали Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Світового банку, звітні дані Національного банку України, Державної служби статистики України, законодавчі й нормативно-правові акти, наукові публікації у періодичних виданнях, навчальні посібники, монографії.

Результати дослідження апробовані на всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Структура роботи складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

1.1. Економічна сутність та характеристика доходів державного бюджету України

За своєю природою бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, і який є невід’ємною частиною закону про державний бюджет.

Бюджет виступає як головний фінансовий план держави і являє собою кошторис доходів і видатків держави, котрий затверджується законодавчою владою у вигляді закону і відображає економічну, соціальну, оборонну, міжнародну, екологічну та боргову політику країни.

Державний бюджет України складається зі статей, якими затверджено загальний обсяг доходів та видатків державного бюджету, дефіцит державного бюджету, граничний обсяг державного боргу, розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди, а також з таблиць, якими визначено доходи державного бюджету, розподіл видатків державного бюджету між органами державної влади та розподіл міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами.

Формування дохідної частини бюджету є вагомим елементом формування та реалізації фінансово-бюджетної політики держави. Доходи бюджету виступають засобом перерозподілу ВВП та одним із найбільш вагомих інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку. Крім того, доходи визначають структуру обсягів виготовленої продукції, попиту та споживання через здійснення впливу на дохідність суб’єктів господарювання.

Сьогодні визначення поняття доходів бюджету в системі соціально-економічного розвитку країни та їх регуляторної функції потребує особливої

уваги. Перш за все, це зумовлено наявністю значної кількості трактувань змісту поняття доходів вітчизняними та зарубіжними науковцями, опосередковано пов'язаних із відношенням доходів до процесів соціально-економічного розвитку та дослідженням цього впливу. У сучасній науковій літературі не існує єдиної точки зору щодо розуміння сутності доходів бюджету, яке трактується в різних значеннях відомими науковцями, що зумовлює виникнення суперечностей у висвітленні цієї економічної категорії.

З прийняттям Бюджетного кодексу України розпочався важливий період реформування бюджетної системи, який передусім сприяв чіткій ідентифікації та розмежуванню доходів бюджетів різних рівнів. У 2010 р. була покладена основа функціонуванню державного бюджету та бюджетної системи України на сучасному етапі. Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України, бюджет визначили як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1]. Це свідчить про те, що держава поклала на себе відповідальність за функціонування країни через державний бюджет.

Доходи бюджету є основою системи фінансового забезпечення соціально-економічний розвитку країни та займають вагоме місце у формуванні бюджетних ресурсів держави.

Бюджетним кодексом України визначено, що доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [1].

Зважаючи на різнобічність цього поняття та його визначення, доходи бюджету доцільно розглядати як три мірне явище, а саме як економічну, правову та матеріальну категорію (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Підходи до визначення поняття доходів бюджету

Поняття доходів бюджету в сучасній літературі визначається по-різному. При цьому аналіз наявних трактувань доходів бюджету країни дає змогу згрупувати їх за певними напрямками (рис. 1.2).

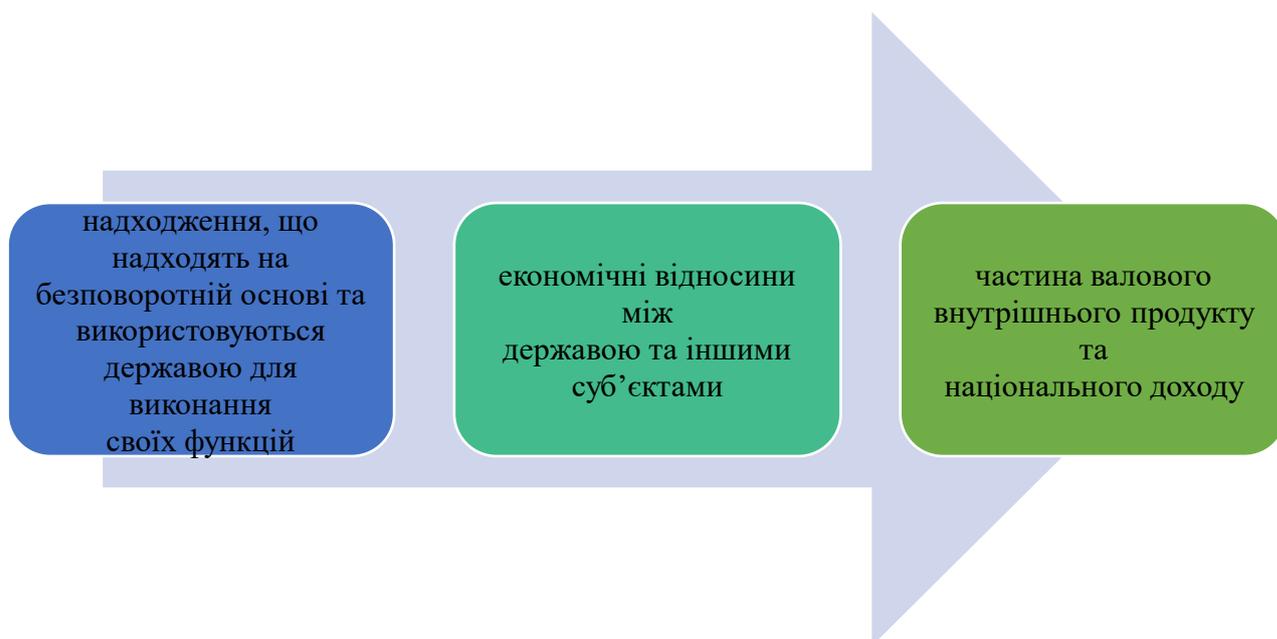

Рис. 1.2. Напрями щодо визначення поняття «доходи бюджету»

Кожен із визначених підходів передбачає надання поняттю доходів

бюджету певного відтинку та визначає напрям, за яким його можна пояснювати.

За сутністю доходи бюджетів, з одного боку, є результатом розподільчих процесів, а з іншого – об'єктом подальшого розподілу коштів централізованого грошового фонду на окремі цільові фонди відповідно до функцій держави.

Науковці Л. Стеців та О. Копилук зазначають, що необхідність формування доходів бюджету є об'єктивно необхідною умовою функціонування держави [2, с. 92]. В. Пушкарьова [3, с. 40] зазначає, що бюджет з'являється не тоді, коли держава здійснює витрати та здобуває необхідні для цього джерела фінансування, а тоді, коли вона у свою фінансову діяльність включає процес бюджетного планування, складення кошторису доходів та видатків на певний період (фінансового плану). Це показує історичний характер бюджету та важливість фінансової діяльності для функціонування держави, забезпечення її планомірного та стабільного розвитку, реалізації обґрунтованої економічної політики.

Заслуговує на увагу визначення доходів бюджету, наведене М. Карліним, як сукупності грошових надходжень до централізованого фонду фінансових ресурсів держави, що використовуються нею для виконання її основних завдань і функцій [4]. Науковець акцентує увагу на зовнішній формі доходів бюджету, однак вираз «централізований фонд фінансових ресурсів держави» доцільно було б замінити на «централізований фонд грошових коштів держави», оскільки це різні поняття. О. Василик до системи доходів бюджетів відносить сукупність та взаємопов'язане застосування всіх видів доходів бюджетів, що формуються різними методами [5]. Доходи бюджетів він аналізує, з одного боку, як результат розподілу вартості ВВП між різними учасниками відтворювального процесу, а з іншого – як об'єкт подальшого розподілу сконцентрованої у руках держави вартості, що є обґрунтованим.

Ц. Огонь трактує доходи бюджетів як цілісну єдину систему специфічних фінансових відносин, які функціонують в умовах розподілу і

перерозподілу ВВП з метою формування державних фінансових ресурсів та здійснення видатків на виконання конституційних повноважень [6]. Ураховуючи ці позиції, науковець запропонував для розгляду філософію фінансової стабільності, яка заслуговує на увагу, за формою: «зобов'язання – доходи – суспільні блага – видатки», як вихідну основу в побудові стратегії збалансованого розвитку зобов'язань і доходів бюджетів. О. Романенко під доходами бюджету розуміє економічну категорію, котра виражає економічні відносини, які виникають у державі з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни [7]. Вона стверджує, що формою прояву цієї категорії служать різні види платежів підприємств, організацій і населення у бюджет, а їх матеріальним утіленням – грошові кошти, що мобілізуються до бюджету.

Такий підхід має право на існування, оскільки він дає змогу глибше дослідити внутрішній зміст та зовнішню форму доходів бюджетів як унікального, складного економічного явища.

Традиції бюджетування державних доходів у нашій країні мають тривалу історію. Різними науковцями надаються визначення цього поняття з певними особливостями (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення поняття доходів бюджету країни вітчизняними науковцями

№ з/п	Науковці	Визначення поняття
1	2	3
1.	М. Карлін	Сукупність грошових надходжень до централізованого фонду фінансових ресурсів країни, що використовуються для виконання основних завдань і функцій держави
2.	Ю. Пасічник	Частина обсягу централізованих фінансових ресурсів країни, які врегульовані її відповідними нормативними актами і необхідні для виконання функцій і завдань
3.	А. Бабич, Л. Павлова	Частина національного доходу, що підлягає централізації до бюджетів різних рівнів у державі
4.	К. Павлюк	Частина фінансових ресурсів країни, що створюється у процесі перерозподілу і розподілу ВВП та зосереджуються у бюджеті для забезпечення соціальних і економічних потреб населення
5.	О. Романенко, О. Родіонова	Економічні відносини, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджету держави

Продовження табл. 1.1

1	2	3
6.	В. Федосов	Кошти, що надходять у постійне користування державі на безповоротній основі та забезпечують стабільність формування бюджету країни і фінансування його видатків
7.	В. Дем'янишин	Об'єктивне економічне явище, пов'язане із сукупністю економічних відносин щодо розподілу і перерозподілу ВВП для формування централізованого фонду грошових коштів держави
8.	С. Юрій, П. Юхименко	Всі податкові, неподаткові та інші надходження до бюджету на безповоротній основі, залучення яких передбачено законодавством України

При цьому вагомим є визначення доходів бюджету в системі соціально-економічного розвитку як інтегрована сукупність економічних відносин, що виникають між державою, домогосподарствами та суб'єктами господарювання з приводу мобілізації фінансових ресурсів, що спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку, зокрема на підвищення темпів економічного зростання країни та рівня життя й якості населення.

Держава через бюджет забезпечує мобілізацію коштів, необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку країни та використання їх із метою виконання своїх функцій, які покладені на розпорядників та головних розпорядників бюджетних коштів. При цьому основна частина валового внутрішнього продукту накопичується у складі державного бюджету та використовується для забезпечення економічного розвитку країни, вирішення соціальних проблем, утримання органів державного управління, забезпечення обороноздатності [4].

Саме доходи є інструментом реалізації фінансової та бюджетної політики держави. Акумулявання надходжень має мати соціально-економічний характер, тобто бути спрямованим на економічний розвиток та забезпечення надання якісних суспільних послуг населенню.

Державний бюджет України відіграє важливу роль у соціально-економічному плануванні, макроекономічній стабілізації й економічному зростанні, регулюванні обсягу сукупного попиту та впливу на

короткотермінові коливання економічної кон'юнктури [5]. Маючи бюджетні орієнтири розвитку економіки, суб'єкти господарювання розробляють власні плани розвитку, а населення формує свої споживчі очікування. Державний бюджет займає провідне місце в бюджетній системі України. Як і будь-який план, він має свої складові частини. Відповідно до глави 5 Бюджетного кодексу, можна виділити дохідну і видаткову частини державного бюджету [1]. Саме від того, чи вдалося сформувати необхідний обсяг державних доходів, залежить ефективність реалізації державних функцій.

Формування достатнього обсягу надходжень бюджету є необхідним для забезпечення відповідного рівня економічного розвитку країни, і завдяки виваженому бюджетного процесу забезпечуються соціальна стабільність та належний життєвий рівень населення. Через державний бюджет органи державної виконавчої влади здійснюють реалізацію державної внутрішньої та зовнішньої політики, державне регулювання і стимулювання економіки, фінансування соціальної політики з урахуванням довгострокових інтересів країни. Зростання надходжень до бюджету створює можливості для збільшення асигнувань із державного бюджету, що сприяє розвитку держави у цілому.

Розмаїття видів доходів зображується завдяки бюджетній класифікації, яка здійснюється для проведення необхідного аналізу в розрізі доходів та забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівняності бюджетних показників.

У визначенні доходів бюджету акцентується увага на тому, що це є платежі, які надходять на безповоротній основі, але ці кошти після надходження до бюджету розподіляються відповідно до державних програм та надходять до їх платників у вигляді матеріальних та нематеріальних благ.

Основним джерелом доходів державного та місцевих бюджетів виступає валовий внутрішній продукт країни, зростання якого призводить до зміцнення та стабілізації економіки, розширення обсягів виробництва, підвищення рівня зайнятості, рівня та якості життя населення, розмірів заробітної плати

працівників, прибутків підприємств та організацій, купівельної спроможності населення, а отже, до збільшення податкових надходжень до державного і місцевих бюджетів, до наповнення їхньої дохідної частини. Разом із тим зниження номінального обсягу ВВП та зростання інфляції призводять до номінального зменшення надходжень до бюджету [1]. Значну увагу доцільно приділяти оптимальному перерозподілу ВВП через державний бюджет, що сприятиме виваженій обґрунтованій фінансово-бюджетній політиці країни, забезпеченню економічного розвитку та підвищенню якості суспільних послуг.

Основним законодавчим актом щодо формування доходів загальнодержавних і місцевих податків та зборів є Податковий кодекс України, яким здійснюється регулювання відносин, пов'язаних з установами, скасуванням та зміною податків і зборів в Україні, визначено вичерпний перелік надходжень до бюджету, порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, їхні права та обов'язки, повноваження контролюючих органів і компетенцію їх посадових осіб у період здійснення податкового контролю та інших адміністративних функцій, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

1.2. Принципи та механізм формування фінансових ресурсів державного бюджету

Доходи державного бюджету повинні бути надійною і стабільною основою фінансової бази органів державної влади. Їхня недостатня кількість унеможливує ефективний вплив держави на соціально-економічні процеси.

В економічній літературі немає єдиного підходу до трактування поняття «формування доходів Державного бюджету». Здебільшого вітчизняні науковці його визначають як організований процес планування та мобілізації доходів

державного бюджету. Тобто, формування доходів державного бюджету здійснюється двома етапами:

1) планування доходів державного бюджету, яке відбувається на перших двох стадіях бюджетного процесу на державному рівні;

2) повна і своєчасна мобілізація запланованих доходів, що досягається під час виконання державного бюджету та є третьою стадією бюджетного процесу на державному рівні.

Завершенням цього процесу є складання звітності про виконання державного бюджету. Наповнення централізованого фонду грошових коштів в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій, відбувається у процесі функціонування механізму формування (мобілізації) бюджетних коштів.

Фінансові ресурси державного бюджету формуються з дотриманням певних принципів (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Принципи формування фінансових ресурсів державного бюджету

Доцільно детальніше розглянути наведені принципи. Принцип єдності бюджетної системи України полягає в забезпеченні єдності правової бази, грошової системи, бюджетної класифікації, порядку виконання бюджетів, веденні бухгалтерського обліку та звітності.

Принцип збалансованості ґрунтується на раціональному розмежуванні повноважень на здійснення витрат бюджету, які повинні відповідати обсягу надходжень на відповідний бюджетний період.

Принцип самостійності полягає у тому, що державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Це забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети.

Принцип повноти базується на тому, що до складу бюджетів входять всі надходження та витрати, які здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Принцип обґрунтованості стверджує, що бюджет формується на реалістичних показниках економічного і соціального розвитку держави та регіонів, а також на розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил.

Принцип ефективності полягає в тому, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу забезпечують використання мінімальних обсягів бюджетних коштів для досягнення запланованих цілей.

Принцип цільового використання бюджетних коштів зосереджується на використанні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

Принцип публічності та прозорості дотримується за умови, що державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються на законодавчому рівні, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються Верховною Радою України та відповідними радами місцевого значення.

Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу полягає в тому, що кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії на будь-якій стадії бюджетного процесу. Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Механізм формування доходів бюджету є складовою бюджетного механізму держави, який включає сукупність фінансових методів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечується мобілізація доходів централізованого фонду грошових ресурсів держави внаслідок здійснення розподільчих та перерозподільних процесів відповідно до основних положень бюджетної стратегії і тактики розвитку держави.

У бюджетному процесі функціонування механізму мобілізації доходів бюджетів передбачає використання різноманітних фінансових методів, важелів й інструментів, використання яких регламентується нормативно-правовими документами.

Податковими надходженнями є встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі) [1]. Вони мобілізуються до бюджету за допомогою податкового механізму з характерним набором методів, форм, важелів та інструментів. Характерною ознакою неподаткового механізму одержавлення вартості національного продукту і частково національного багатства є багатоканальність та множинність перерозподільчих бюджетних потоків, які акумулюються у вигляді певних мобілізаційних джерел доходів.

Для податкового і неподаткового механізмів мобілізації доходів бюджету характерні спільні ознаки, зокрема: законодавчий порядок встановлення параметрів, умов справляння та механізмів їх мобілізації; обов'язковість сплати платежів; примусовий характер бюджетних вилучень; наявність обов'язкового взаємозв'язку з централізованими фондами грошових коштів держави; безеквівалентність й індивідуальна безоплатність платежу; використання єдиних фінансових методів, інструментів та важелів бюджетного механізму і механізму мобілізації доходів бюджету.

Поряд із багатьма спільними ознаками податкового і неподаткового механізмів мобілізації доходів бюджету в нормативно-правових актах розмежовано податкові та неподаткові види доходів бюджету залежно від форми платежу, методів і джерел їх акумулювання.

Серед основних відмінностей доцільно виділити такі:

– для окремих неподаткових надходжень не встановлюються ставки, пільги, терміни сплати, інші елементи, які є обов'язковими елементами системи оподаткування;

– порядок нарахування та зарахування на казначейські рахунки державного і місцевих бюджетів окремих неподаткових надходжень регламентується не Бюджетним кодексом, а спеціальними нормативними документами органів державної влади та управління, рішеннями представницьких й управлінських місцевих органів;

– низка неподаткових платежів не відповідає фіскальному критерію регулярності сплати, а здійснюється по мірі задоволення потреб громадян у вчиненні певних заходів (приватизації чи перепису майна, відкриття підприємницької діяльності, ліцензування видів діяльності та інше) [10, с. 41].

Результати практичного застосування методів, форм, інструментів і важелів механізму формування доходів бюджету відображаються в обов'язку акумульованих до державного бюджету надходжень.

Формування та виконання державного бюджету за доходами, повноваження учасників бюджетного процесу на державному рівні, розподіл

функцій між ними регламентуються чинною законодавчою базою. Зокрема: Конституцією України (1996 р.), Бюджетним кодексом України (2010 р.) [1], Податковим кодексом України (2010 р.) [11], щорічними Законами України «Про Державний бюджет України на відповідний рік», Постановами Верховної Ради України, Указами Президента України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України) та ін.

Центральне місце в бюджетному законодавстві, яке стосується питань формування державного бюджету, займає Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI. Зазначений нормативно-правовий акт регламентує бюджетний процес на державному рівні (статті 32–62 БКУ), порядок затвердження державного бюджету з дефіцитом і фінансування бюджету (ст. 14–18 БКУ), визначає склад доходів державного бюджету (стаття 29 БКУ) тощо.

Формування доходів бюджету відбувається в умовах розподільних процесів та тривалого примноження. Держава, враховуючи об'єктивні умови, внутрішні й зовнішні джерела, розробляє та використовує відповідний механізм формування доходів державного бюджету. Особливості реалізації цього механізму, його окремих форм, методів й інструментів мобілізації коштів у бюджеті залежать від обсягу національного багатства та ВВП країни, умов і способів управління, змісту та обсягу функцій держави, завдань, які вирішує суспільство на кожному етапі свого розвитку, стану економіки, рівня добробуту громадян у країні та інших факторів.

Доходи бюджету формуються в процесі функціонування та динамічного розвитку економічних відносин на другій фазі розширеного суспільного відтворення – розподіл і через розподіл впливають на інші стадії, особливо виробництво, обмін та споживання. Бюджетування є прерогативою держави, тому воно надається компетентними державними органами на основі фінансового закону.

Форми та методи механізму наповнення дохідної частини бюджету повинні враховувати умови та специфіку об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства, особливо вплив різних факторів, форм та методів організації і здійснення державного регулювання макроекономічних процесів, наявність економічних інтересів різних соціальних груп.

Передумовою забезпечення формування доходів державного бюджету є ефективна організація бюджетного процесу відповідно до бюджетного календаря. Бюджетний календар – це сукупність послідовних періодів здійснення бюджетного процесу в чітко визначені строки, встановлені згідно із законодавством.

Головна мета бюджетного календаря полягає у встановленні строків організації бюджетного процесу, які забезпечують ефективність та оптимальність бюджетної процедури. Строки бюджетного календаря відповідно до стадій бюджетного процесу представлено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Бюджетний календар, який регламентує організацію бюджетного процесу на державному рівні в Україні

Стадії бюджетного процесу	Статті БКУ	Термін
Складання проєктів бюджету	ст. 37 п. 3	не пізніше 15 вересня року, що передує плановому
Розгляд проєкту та ухвалення Закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети	ст. 39	Закон про Державний бюджет України приймається до 1 грудня року, що передує плановому
Виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до Закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети	гл. 8	з 1 січня по 31 грудня бюджетного року
Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього	гл.10	подається не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним

*Джерело: складено автором за [1]

Усі стадії бюджетного процесу ретельно регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, що забезпечує чітке планування

та додержання бюджетної дисципліни. При цьому зазначені стадії слідує чітко, послідовно одна за одною, та їх порядок не може бути змінений ні в якому разі. Крім того, кожна зі стадій бюджетного процесу, в свою чергу, теж складається з декількох етапів, які є також обов'язковими.

На кожній стадії бюджетного процесу вирішуються питання, що не можуть бути розглянуті в інший час, наприклад, питання надання міжбюджетних трансфертів, закріплення процентних відрахувань від загальнодержавних податків і зборів вирішуються на стадії складання бюджету, а остаточно затверджуються на стадії прийняття Закону про державний бюджет. Відкриття та реалізація бюджетних асигнувань здійснюються на стадії виконання бюджету і тільки після його затвердження тощо [12].

Для формування дохідної частини бюджету можна виділити декілька головних напрямів бюджетної політики держави:

- перелік захищених статей видатків бюджету;
- зміни до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;
- питома вага обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету, значення коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;
- особливості взаємовідносин Державного та місцевих бюджетів в наступному бюджетному періоді.

Для успішного вирішення соціальних та економічних проблем з боку держави, вирішальну роль відіграє бюджетне планування. Для вирішення соціально-економічних проблем процес здійснення бюджетного планування проводиться на всіх стадіях процесу складання, розгляду і затвердження бюджету як основного фінансового плану держави на наступний рік щодо використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Бюджетне планування проводиться шляхом встановлення конкретних бюджетних цілей не лише на наступний рік, але й на перспективу, в більшості

випадків середньострокову. Деякі науковці трактують, що процес формування бюджету це і є бюджетне планування. Планування виступає специфічним інструментом системи фінансового управління, спрямованого на підвищення ефективності, дієвості та прозорості бюджетного сектору. У переважній більшості країн світу з розвинутою економікою під час бюджетного планування здійснюється складання проекту бюджету не тільки на наступний рік, а й на середньострокову перспективу. До таких країн можна віднести Великобританію, Канаду, Угорщину, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Австралію. Не у всіх вищезгаданих країнах середньостроковий бюджетний план набуває чинності Закону, але він є невід'ємною складовою Закону, яка береться до уваги і щороку проводиться коригування та уточнення. Головною метою бюджетного планування на середньострокову перспективу є формування бюджетних цілей не лише безпосередньо на наступний рік, а на кілька років наперед.

Головною передумою якісного виконання бюджетів усіх рівнів є своєчасне і повне надходження доходів, яке забезпечується раціонально організованою системою їх стягнення. Для того, щоб фінансові органи мали своєчасну інформацію про виконання плану за доходами, система мобілізації доходів повинна забезпечити рівномірне і регулярне надходження коштів на рахунки бюджету а також їх документальне оформлення. На рахунок бюджету кошти повинні зараховуватися у короткий термін. Системою стягнення доходів бюджету передбачено, що для переважної частини доходів вирахування сум платежів та їх перерахування до бюджету здійснюють самі платники. Це здійснюється з метою пришвидшення процесу мобілізації доходів. На податкові органи покладено діяльність з обліку і контролю за правильним обчисленням, своєчасним і повним внесенням платежів у бюджет. Фізичні та юридичні особи вносять податки і збори до бюджету у безготівковій або готівкових формах через установи банку, установи Державного ощадного банку України, установи Державного комітету зв'язку України [8].

Формування фінансових ресурсів держави відбувається виходячи з

вищенаведених принципів та методів. Зокрема, ключовими є принцип збалансованості, повноти, ефективності, публічності та прозорості, а також цільового використання бюджетних коштів. З іншої точки зору, основними принципами формування фінансових ресурсів є розмежування функцій та повноважень між державною владою та місцевим самоврядуванням, чіткий поділ доходів та видатків, раціональне використання місцевих фінансових ресурсів, здійснення контролю за їх використанням, гласність та відкритість у формуванні та використанні фінансових ресурсів.

В умовах демократичного суспільства бюджетний процес має бути гласним, прозорим, логічно послідовним. Він повинен базуватися на демократичних принципах, чітко окреслювати цілі й завдання бюджетування. Логічне завершення цього процесу має відобразитися у бюджетному законодавстві з виділенням та оцінкою відповідних результатів.

Важливим є визначення оптимального розміру наповнення бюджету та вилучення коштів від підприємництва та домогосподарств. Встановлення високих обсягів вилучення фінансових ресурсів до бюджету зменшить рівень ділової активності та обсяги споживання, обсяги валового внутрішнього продукту, що в подальшому вплине на потенційні доходи бюджету країни. Визначення низьких обсягів вилучення коштів із підприємців та населення також вплине на скорочення доходів бюджету.

Отже, доходи державного бюджету варто розглядати як поняття, яке нерозривно пов'язане з функціями держави щодо регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві, оскільки виступає матеріальною основою для їхньої реалізації.

Механізм мобілізації доходів бюджету на практиці реалізується шляхом проведення бюджетних процедур на всіх стадіях бюджетного процесу. В його складі виділено податковий і неподатковий механізми мобілізації доходів бюджету, які здатні забезпечити закріплені та власні надходження бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, а відтак – забезпечити виконання повноважень органами державної влади.

1.3. Класифікація доходів державного бюджету України

Розмаїття видів доходів в бюджеті може бути відображено за допомогою бюджетної класифікації. Бюджетна класифікація є системою кодів та категорій, яка використовується для класифікації доходів і витрат у бюджетній системі держави.

Бюджетна класифікація дозволяє розподілити доходи за різними категоріями, що відображають різні джерела надходження коштів до бюджету. Наприклад, доходи можуть бути класифіковані за джерелами, такими як податки, акцизи, збори, прибутки від державних підприємств тощо.

Бюджетна класифікація також може включати різні рівні деталізації, де кожен рівень може розкривати більше деталей про певні види доходів. Наприклад, на вищому рівні можуть бути загальні категорії доходів, такі як «податки», «неподаткові надходження», «трансферти», а на нижчому рівні можуть бути вказані конкретні види податків або джерела неподаткових надходжень.

Бюджетна класифікація є важливим інструментом для аналізу доходів, моніторингу фінансових показників та порівняння бюджетних даних в розрізі часу та міжнародного порівняння. Вона допомагає уряду та іншим зацікавленим сторонам отримати ясну картину про структуру та джерела доходів бюджету. Завдяки бюджетній класифікації можливо оперативно виявляти недоліки у державній політиці у сфері формування доходів бюджету, оперативно вживати заходи та обґрунтовувати подальші дії що до їх усунення. Відповідно до ст. 9, Бюджетний кодекс України [1] визначає бюджетні доходи за такими класифікаційними розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій із капіталом;
- 4) трансферти (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Бюджетна класифікація доходів

Податкові надходження – це передбачені податковими законами України загальнодержавні та місцеві податки, збори й інші обов'язкові платежі.

Базу формування доходів державного і місцевих бюджетів становлять надходження від податків, в основі стягнень яких лежить принцип фіскальної достатності. До податкових надходжень належать обов'язкові платежі, які розподіляються між бюджетами. Основними бюджетоутворюючими податками є податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств. При цьому в повному обсязі, тобто 100% надходжень, які потрапляють до державного бюджету, становить податок на додану вартість (ПДВ). Податок на доходи фізичних осіб до державного бюджету сплачується в розмірі 25% від загальної суми нарахування, інші 75% надходять до місцевих бюджетів (винятком є місто Київ, де 60% даного податку перераховується до державного бюджету).

Податок на прибуток підприємств розподіляється між державним та місцевим бюджетами, а саме до державного бюджету надходить 90% податку, до місцевого – 10%, винятком є податок на прибуток підприємств комунальної

форми власності, який перераховується в повному обсязі до місцевих бюджетів.

Варто відмітити, що всі податки поділяються на дві групи – прямі і непрямі. Прямі податки слугують ефективним фінансовим регулятором доходів платників, нагромадження капіталу, інвестицій, ділової активності, сукупного споживання тощо. При цьому вони справляють значний вплив на саму державу, яка повинна забезпечити умови для ефективного розвитку виробництва, адже якщо обсяг вітчизняного виробництва продукції зростає, то більшими стають і надходження до бюджету. Прямі податки включають: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на майно; рентна плата, екологічний податок та ін. Непрямі податки (податки на споживання) – податки, що обчислюються на основі цін або фізичних характеристик товарів та послуг, розмір яких безпосередньо не залежить від доходів платника а визначається за вартісними або кількісними характеристиками здійснюваних ним оподатковуваних операцій [13]. При непрямому оподаткуванні формальним платником є продавець товару (робіт, послуг), що виступає посередником між державою й споживачем цього товару, тоді як останній виступає реальним платником податку [14]. В Україні застосовують три види непрямих податків: податок на додану вартість (ПДВ); акцизний податок та мито.

Фіскальне значення прямих і непрямих податків залежить від напрямків податкової політики держави на відповідному етапі розвитку, оскільки податки є основним фактором впливу на господарську діяльність компанії, та держави в цілому, вони впливають на всі галузі економіки. Наприклад, податки можна використовувати для збалансування доходів і забезпечення певного рівня соціальної рівності, стимулювання створення робочих місць через надання преференцій для малого бізнесу та підприємництва, інструмента стримування інфляції та регулювання експортно-імпортних операцій [14].

Неподаткові надходження – це усі безповоротні надходження, окрім

доходів від продажу капіталу, надходження від штрафів і санкцій (крім штрафів за порушення податкового законодавства), а також добровільні, невідплатні поточні надходження з недержавних джерел.

Неподаткові надходження класифікуються залежно від джерела їх сплати. У Бюджетному кодексі України, зокрема у ст. 9, визначено, що до складу неподаткових надходжень належать:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного і побічного продажу;
- 3) інші неподаткові надходження.

Дана група доходів порівняно з податковими надходженнями займає незначну частку від загальної суми доходів бюджету, як і доходи від операцій із капіталом.

До доходів від операцій з капіталом відносять реалізацію основного капіталу, державних запасів, землі та нематеріальних активів та включають:

- надходження від продажу основного капіталу;
- надходження від реалізації державних запасів товарів;
- надходження від продажу землі та нематеріальних активів;
- податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Офіційні трансферти являють собою міжбюджетні безповоротні платежі, які поділяються на базові (реверсні) дотації, субвенції та субсидії. Офіційні трансферти включають невідплатні, безповоротні платежі, отримані від інших органів державного управління, недержавних джерел або міжнародних організацій. Офіційні трансферти можуть надходити від органів державного управління або урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій [15].

Досить часто виділяють ще один вид доходів державного бюджету –

цільові фонди.

Слід відмітити, що на рівень доходів державного бюджету впливають зовнішні та внутрішні фактори (рис. 1.5).

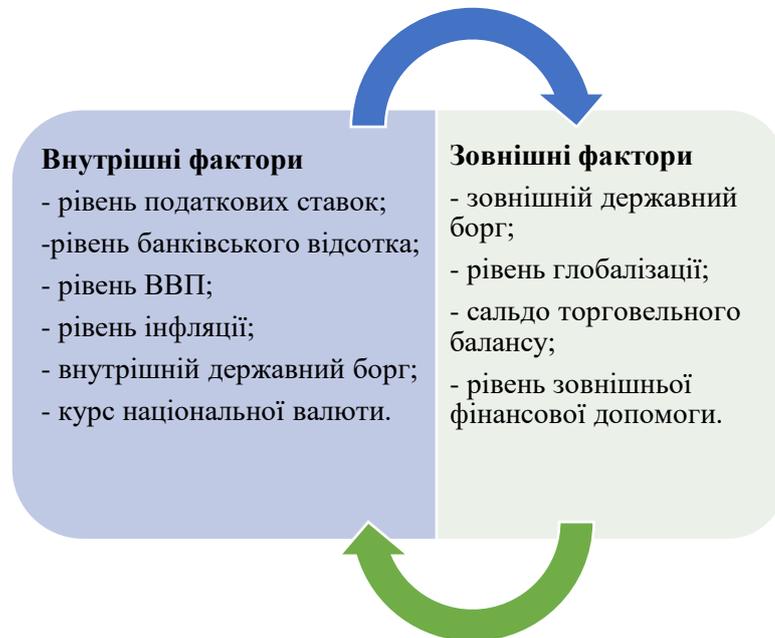

Рис. 1.5. Фактори впливу на рівень доходів державного бюджету

В сучасних умовах безпрецедентим та деструктивним фактором впливу на фінансові ресурси державного бюджету України визначено військову агресію російської федерації. Доходи державного бюджету України в умовах війни зазнають суттєвих змін через різкі зміни економічної ситуації та фінансових потоків. Війна призвела до падіння економічної активності, зниження обсягу виробництва та збільшення затрат на оборону. Це може призвести до зменшення податкових надходжень через зниження підприємницької активності та зниження споживчих витрат.

Одночасно з цим, витрати на оборону та безпеку в період війни зазвичай значно зростають, оскільки потрібно фінансувати військові операції, закупівлю зброї та іншого військового обладнання, а також забезпечити потреби ветеранів та людей, які постраждали від війни.

Важливо підкреслити, що конкретні зміни доходів державного бюджету

України в умовах війни залежать від багатьох факторів, таких як тривалість війни, її вплив на економіку та затрати на оборону, а також прийняті урядом політичні рішення щодо фінансової політики та економічних заходів.

Отже, розглянувши та узагальнивши підходи різних науковців до визначення поняття доходів бюджету, можна стверджувати, що доходи бюджету є основою реалізації функцій держави. Сьогодні виникає необхідність розглядати дане поняття в системі соціально-економічного розвитку країни як інтегровану сукупність економічних відносин, які виникають між державою, домогосподарствами та суб'єктами господарювання з приводу мобілізації фінансових ресурсів, що спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку, зокрема підвищення темпів економічного зростання країни та рівня життя й якості населення.

Доходи бюджету поділяються на податкові, неподаткові, доходи від операцій з основним капіталом, офіційні трансферти. Кожен із цих складників є вагомим, однак найбільш бюджетоутворюючим компонентом є податкові надходження.

Важливим є забезпечення обґрунтованого та виваженого розподілу та перерозподілу ВВП через бюджет, що сприятиме збалансованому розвитку країни. Доходи бюджету являють собою еквівалентну вартість суми коштів, які надійшли в розпорядження держави для забезпечення стабільного функціонування національного господарства та задоволення потреб країни. Доцільно розглядати доходи як фінансові ресурси, що спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

РОЗДІЛ 2

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОЦІНЮВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ

2.1. Аналіз світових трудових міграційних процесів

Одним із проявів глобалізації як процесу всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції, є становлення глобального ринку праці, який формується і функціонує завдяки міжнародній міграції персоналу. Розвиток транспорту, зв'язку, уніфікація виробничих процесів та системи освіти, транснаціоналізація економічних систем дозволяють узгоджувати попит та пропозицію на персонал незалежно від країни походження працівника. Демографічна криза в розвинутих країнах, що виявляється в скороченні кількості працездатних і збільшенні людей похилого віку, потреба у висококваліфікованих працівниках для високотехнологічних виробництв, а також наявність великої кількості непрестижних робочих місць у сфері послуг, охороні здоров'я, будівництві, сільському господарстві тощо, на які корінні жителі йдуть неохоче, зумовлюють потребу в залученні робочої сили ззовні [16, с. 67].

Відповідно до цього, виникає так звана теорія світового ринку праці, що пояснює явище міжнародної трудової міграції на макрорівні. Вона стверджує, що глобальний ринок робочої сили, не маючи чітко визначених територіальних меж, формується і функціонує в результаті задоволення попиту і пропозиції на трудові ресурси в рамках всього світового господарства. Як слушно зауважує Дж. Борхас «так само, як національний ринок праці забезпечує робітників для фірм, світовий ринок праці розподіляє робочу силу між різними країнами». Діючи, світовий ринок праці визначає попит і пропозицію на іноземну робочу силу в тих чи інших країнах світу, формує відмінності в рівнях оплати праці, крім того, впливає на світову динаміку соціально-економічних, політичних та культурних процесів [17, с. 18].

Дослідники визначають світовий ринок праці як систему відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту, які виникли через нерівномірність кількісного та якісного розміщення робочої сили в країнах світу та розбіжності в національних підходах до її відтворення.

Ключовими тенденціями розвитку глобального ринку праці є наступні [18, с. 14-15]:

- 1) трансформація масштабів та структури світової зайнятості;
- 2) наростання загального та структурного дефіциту робочої сили в розвинутих країнах світу;
- 3) зростання вимог до якості робочої сили з підвищенням попиту на висококваліфіковану робочу силу з боку ТНК;
- 4) значне відставання темпів зростання рівнів заробітних плат від темпів зростання продуктивності праці;
- 5) підвищення міжнародної мобільності робочої сили;
- 6) поглиблення поляризації у доходах працівників різних кваліфікаційних рівнів.

Швидкість технологічних змін і висока ринкова конкуренція змушують компанії постійно пристосовуватися до нових умов господарювання та швидко реагувати на зміни, що, разом з розгортанням міжнародного виробництва, призвело до зростання попиту на інтернаціональний сегмент висококваліфікованої робочої сили. За даними ЮНКТАД обсяги закордонної зайнятості ТНК становлять близько 80 млн осіб [18, с. 169-170]. За прогнозами Міжнародної організації праці попит на висококваліфікованих спеціалістів зростатиме. Виробництво рухатиметься до спеціалізації і професіоналізму, що вимагає наявності висококваліфікованих кадрів і підвищення кваліфікації носіїв традиційних професій [19, с. 4].

Наразі у світі по-різному вирішують кризу кваліфікованих кадрів. П'ята частина (21 %) компаній воліє вирішувати проблеми корпоративно: організовуються внутрішні курси підвищення кваліфікації, тренінги та

майстеркласи, 13 % роботодавців вважають кращим розширювати географію пошуку в межах держави, а 11 % повністю змінюють процедуру підбору персоналу, використовуючи також кваліфікованих мігрантів [20, с. 309].

За оцінками ООН обсяги міжнародної міграції продовжують зростати. У 2019 році чисельність міжнародних мігрантів досягла 258 млн осіб, у 2012 році їх кількість складала 220 млн осіб, у 2005 році – 173 млн осіб. У період з 2005 по 2010 рік кількість міжнародних мігрантів зростала в середньому на 2 % на рік. Упродовж 2010 – 2015 років темпи приросту прискорилися, досягши 2,9 % за рік. З 2015 року спостерігається сповільнення темпу приросту обсягів міжнародних мігрантів, показник знаходився на рівні 2,4 % на рік у період 2015 – 2018 роках та 2,0 % на рік у період 2018 – 2020 роках [21, с. 4-8]. Найбільшими реципієнтами трудової міграції виступають країни Азії (80 млн осіб) та країни Європи (78 млн осіб).

Напрямок руху міжнародних мігрантів поступово змінюється порівняно з даними початку століття. Найбільший міграційний приріст спостерігається між Африкою та Північною Америкою, у період з 2005 по 2020 роки середньорічний темп зростання кількості мігрантів з Африки в США та Канаді становив 4,9 % або 1,5 млн осіб на рік. Для порівняння в країнах Азії зростання числа мігрантів з Африки становило в середньому 4,2 % [22, с. 13]. Серед міграційних коридорів слід виділити зростання кількості мігрантів з Мексики до США та з Індії до ОАЕ (рис. 2.1).

Однією з ключових тенденцій розвитку міграційних процесів в умовах глобалізації є поступова зміна статевої структури трудових мігрантів. Починаючи з 1960-х років чисельність жінок-мігрантів не поступається чисельності мігрантів-чоловіків. Якщо раніше жінки мігрували як члени родин, супроводжуючи чоловіків, то тепер в більшості випадків вони виїжджають за кордон самостійно, що зумовлено загальною емансипацією жінок, підвищенням рівня їх освіти та професійної кваліфікації, розширенням пропозиції на ринку праці.

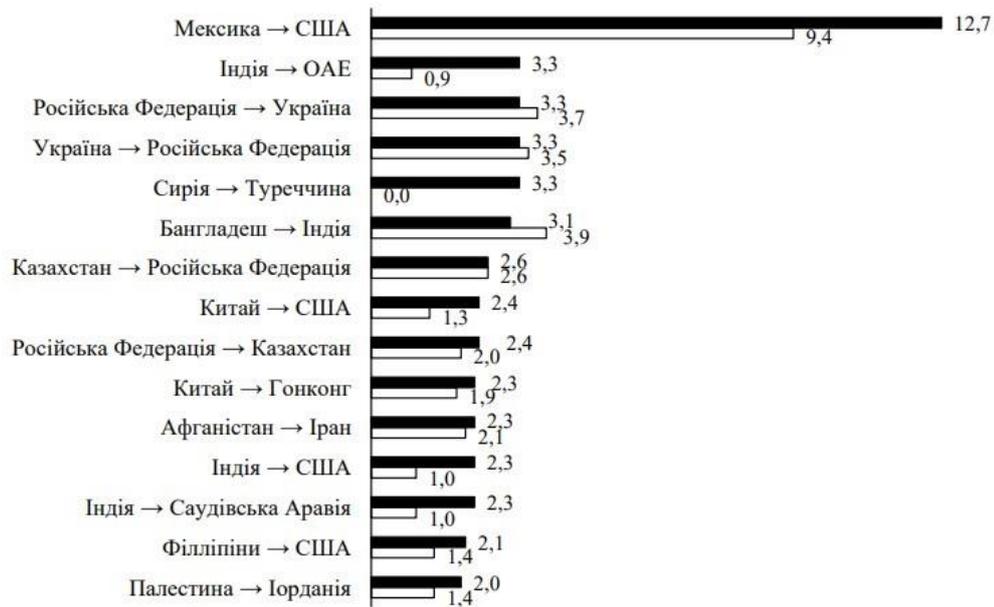

Рис. 2.1. Найбільші міграційні коридори у світі, млн осіб [22]

За даними ООН, з 2005 року частка жінок-мігрантів зростає в усіх регіонах світу, окрім Азії [23, с. 39]. Не зважаючи на це, в середньому у світі переважають чоловіки-мігранти, частка жінок-мігрантів скоротилася з 49,3 % у 2005 році до 48,4 % у 2020 році за рахунок суттєвого приросту трудових мігрантів-чоловіків у сфері нафтовидобування в країнах Східної Азії. Зростання частки жінок мігрантів у країнах Європи з 51,6 % у 2005 році до 52,0 % у 2020 році та в країнах Північної Америки з 50,5 % до 51,5 % є результатом старіння мігрантів, що прибули кілька десятиків років тому, та вищою тривалістю життя жінок.

Зміни у середньому віці міжнародних мігрантів є порівняно незначними. Так, середній вік міжнародних мігрантів в 2020 році становив 39 років, порівняно з віком 38 років у 2005 році. Слід зазначити, що в таких регіонах, як Азія, Латинська Америка та Океанія, середній вік міжнародних мігрантів знижується.

Україна активно залучена у міжнародні міграційні процеси та формування глобального ринку праці. Аналізуючи масштаби зовнішньої трудової міграції в Україні варто зазначити, що офіційна статистика, що

реєструє кількість мігрантів, не в повній мірі відображає дійсні масштаби міграційного руху населення України. Причиною цього явища можуть бути, з одного боку, нелегальний перетин кордону та неофіційна зайнятість частини мігрантів, а з іншого – сезонність міграції населення або її тимчасовість, відповідно до цього мігранти не знімаються з реєстрації у місці постійного проживання та не потрапляють до офіційної статистики обсягів зовнішньої міграції.

Українські дослідники зазначають, що причинами виїзду вітчизняних фахівців на роботу за кордон є збільшення безробіття та вимушена неповна зайнятість. Недофінансування системи державної підтримки безкоштовної освіти та медичної допомоги змушує населення самотійно покривати витрати. Висока облікова ставка Національного банку створює значні фінансові ризики для осіб, які хочуть створити власний бізнес, тому і частина населення прагне відкрити власну справу за готівкові, а не кредитні гроші, що також є однією із причин трудової міграції [24, с. 181].

В країнах з ринком, що формується, трудова міграція громадян є на сьогодні найбільш масовим і соціально значущим міграційним потоком. Це твердження є справедливим стосовно міграційних процесів між Україною та країнами ЄС. Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту Міжнародної організації з міграції (МОМ) у 2017-2019 рр., за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України [25]. Основні країни призначення працівників-мігрантів – Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. На них припадає близько 80% загальних потоків короткострокових та довгострокових трудових мігрантів з України.

Збільшення обсягів трудової міграції супроводжується певною переорієнтацією її потоків із традиційного східного напрямку, до Росії, на західний. В умовах конфлікту вона прискорилося. За даними опитування GFK Україна на замовлення МОМ, серед потенційних трудових мігрантів з України частка тих, хто шукає роботу в Росії, знизилася з 18% у 2015 році до

12% в 2018 р., водночас привабливість Польщі зросла з 7% у 2010 році, коли було здійснено перше аналогічне дослідження, до 35% на сьогодні [26, с. 15]. Більш короткі і більш часті поїздки є характерними для міграції до сусідніх країн. В цілому ж, значна частина зовнішніх трудових міграцій в Україні має циклічний та сезонний характер.

Трудова міграція більш поширена серед чоловіків – вони складають дві третини від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів серед українських чоловіків у віці 15-70 років становить 4,8%, тоді як жінок – майже вдвічі менше (2,2%). Втім, є великі відмінності між країнами призначення за гендерним складом мігрантів. 57% трудових мігрантів були віком від 30 до 49 років із середнім віком 37 років. Переважна кількість українських трудових мігрантів зайняті в будівництві, сільському господарстві, діяльності домашніх господарств, готельно-ресторанному господарстві. В структурі персоналу за кваліфікаційним рівнем найбільша частина – представники найпростіших професій, а частка зайнятих в промисловості, IT-індустрії, фінансовій сфері є незначною. Для української економіки та суспільства трудова міграція до ЄС має як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Наслідки трудової еміграції з України

Позитивні	Негативні
<ul style="list-style-type: none"> – зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зокрема зниження рівня безробіття – значний приплив грошей в економіку у вигляді грошових переказів – матеріальне утримання сімей на батьківщині і поліпшення умов їх життя – розуміння мігрантами реальних умов функціонування ринкової економіки розвинених країн – вивчення мігрантами іноземних мов 	<ul style="list-style-type: none"> – зниження трудового потенціалу через втрату економічно активного і найбільш працездатного населення – витік мізків – втрата мігрантами-професіоналами кваліфікації в наслідок виконання «чорнових» робіт – втрата працівниками-мігрантами здоров'я через важкі умови праці та побуту – розпад сімей мігрантів, відсутність догляду за їхніми дітьми і батьками на батьківщині – порушення прав мігрантів в країнах перебування (насильство, ксенофобія, відсутність гарантій отримання зароблених грошей, відсутність захисту від злочинних елементів)

* Джерело: складено автором за [27]

Розглянемо стан світових міграційних процесів станом на 2021 рік. Так у 2021 році у країнах Європейського регіону (табл. 2.2) спостерігався як міграційний приріст, так і скорочення. До країн з міграційним приростом слід віднести: Білорусь, Естонію, Італію, Латвію, Молдову та Росію. Це пов'язано з підвищенням рівня життя та збільшенням кількості робочих місць вданих країнах. Стосовно інших країн регіону, то у них спостерігається міграційне скорочення; причому найбільше у Німеччині (-1821), Литві (-337), Угорщині (-285) та Чехії (-253). При цьому Україна є так званим «донором» мігрантів для всіх наведених у таблиці 2.2 країн крім, Молдови та Італії.

Таблиця 2.2

Кількість міждержавних мігрантів країн Європи у 2021 році, осіб

Країни Європи				
Країни	Усього		З них громадяни України	
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих
Австрія	32	209	3	141
Білорусь	1049	716	145	394
Естонія	41	35	7	22
Іспанія	134	233	83	196
Італія	448	261	238	187
Латвія	90	51	11	27
Литва	107	444	10	295
Молдова	1596	512	307	288
Німеччина	335	2156	92	1740
Польща	663	760	191	427
Росія	5209	3364	959	2270
Угорщина	102	387	39	365
Чехія	103	356	63	329

* Джерело: складено автором за [28]

Стосовно найбільших країн Америки (таблиця 2.3), то слід зазначити, що міграційне скорочення спостерігається як у Канаді, так і у США. В США, станом на 2021 рік, воно становило (-2386) осіб, а в Канаді — (-4) особи.

Таблиця 2.3

Кількість міждержавних мігрантів країн Америки у 2021 році, осіб

Країни Америки				
Країни	Усього		З них громадяни України	
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих
Канада	96	100	20	55
США	834	3220	189	2781

* Джерело: складено автором за [28]

На відміну від інших регіонів, в Азії у 2021 році переважає імміграція. Середній міграційний приріст в країнах Азії у 2021 році склав – 12266 осіб. Міграційний приріст відбувався у наступних країнах: Азербайджан (908 осіб), Вірменія (403 особи), Грузія (434 особи), Ізраїль (467 осіб), Киргизстан (53 особи), Таджикистан (103 особи), Туреччина (1483 особи), Туркменістан (478 осіб) та Узбекистан (60 осіб). Міграційне скорочення у 2018 році було лише в Казахстані і становило (-22) особи (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Кількість міждержавних мігрантів країн Азії у 2021 році, осіб

Країни Азії				
Країни	Усього		З них громадяни України	
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих
Азербайджан	1687	779	53	27
Вірменія	510	107	46	21
Грузія	673	239	43	28
Ізраїль	884	417	99	155
Казахстан	282	304	53	219
Киргизстан	80	27	4	4
Таджикистан	172	69	19	3
Туреччина	2406	923	55	40
Туркменістан	1051	573	11	9
Узбекистан	1025	975	54	18

* Джерело: складено автором за [28]

У країнах Африки у 2021 році теж спостерігався міграційний приріст – 4475 осіб. Щодо Австралії та Океанії, то тут відбулося незначне міграційне скорочення (-6) осіб [28]. Отже, міжнародна міграція робочої сили набуває дедалі глобальнішого характеру. Сьогодні вона охоплює абсолютну більшість

країн світу. Та все ж основними напрямками сучасних міграційних процесів є Північний та Південноамериканський регіони, Західноєвропейський ринок, Південно-Східна та Західна Азія, Африканська ділянка переселенських рухів. Саме тому дані процеси потребують регулювання з боку держав, що беруть участь в обміні трудовими ресурсами, та виваженої міжнародної міграційної політики.

Заробітки трудових мігрантів за кордоном сприяють підвищенню рівня життя багатьох домогосподарств, зменшенню бідності, зниженню тиску на ринку праці, розвитку малого бізнесу. Так, в Україні грошові перекази мігрантів родинам на батьківщині перевищують обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку, їх можна порівняти з 5,3% ВВП країни [29].

Значна частка заощаджень українських трудових мігрантів накопичується в готівці вдома, у формі інвестицій і на рахунках в банках у країнах призначення. За наявності належних стимулів і умов українські трудові мігранти можуть перенести цей накопичений капітал в Україну. В Україні в 2014-2016 роках внаслідок збройного конфлікту на сході країни і значного погіршення соціально-економічної ситуації спостерігається різкий перекис міграційних потоків в сторону еміграції, переважно трудової. Однак найбільш загрозливою тенденцією є поступове перетворення трудової міграції на постійну, оскільки українці, працюючи в розвинених 15 країнах Європейського Союзу, намагаються легалізувати своє становище, перевозять свої сім'ї з тим, щоб більше ніколи не повернутися в Україну. Відповідно, зменшуються обсяги грошових переказів від мігрантів, що є суттєвою загрозою економічній безпеці України. Таким чином, в структурі міграції відбуваються зміни в бік збільшення обсягу довгострокової еміграції, порівняно з якою кількість мігрантів, що повертаються в Україну, є вкрай незначною [18, с.52].

Українська трудова міграція, маючи очевидні переваги у вигляді зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зниження рівня безробіття, значного припливу заробітчанських грошей і утримання на

батьківщині сімей, за своїм профілем не відповідає національним інтересам України [30, с. 15-21]. Україну полишає найбільш економічно активне населення, в основному молодь і висококваліфіковані фахівці найбільш працездатного віку, що негативно впливає на трудовий потенціал України. До того ж, велика кількість освічених людей (інженери, лікарі, IT-фахівці, вчителі), що виїжджають працювати за кордон і виконують там низько кваліфіковану роботу, сприяють «витоку мізків» із країни. Самі ж заробітчани виснажують власне здоров'я в наслідок важкої праці та складних соціально-побутових умов, дуже часто зазнають насильства і приниження з боку роботодавців.

Все це вкрай негативно позначається на демографічному потенціалі країни, що, при збереженні існуючих тенденцій, неминуче призведе до втрат населення в найбільш активному віці, дефіциту робочої сили, зменшення народжуваності, прискорення старіння, і, як наслідок, до катастрофічної депопуляції в Україні.

Відповідно, в таких умовах міграційна політика України в контексті євроінтеграції повинна розглядатися передусім як один із засобів протидії депопуляції. Таким чином, в країнах з ринком, що формується, де проблема еміграції стоїть особливо гостро, зокрема в Україні, проведення адекватної міграційної політики є одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку. Саме від її результатів багато в чому залежить, чи буде держава втрачати робочу силу, чи буде відбуватися «витік мізків», або, навпаки, мігранти повертатимуться на батьківщину, збагачені новими знаннями і досвідом, і до того ж привозити з собою зароблені за кордоном кошти [31, с. 3].

Розрахунок перспективних обсягів міграції з України та в неї є важливим елементом для прогнозування демографічної ситуації, стану ринку праці, рівня безробіття, споживчого попиту на товари та послуги всередині країни. Трудова міграція є динамічним процесом, який можна оцінити за допомогою чисельності мігрантів та швидкості зміни їх чисельності. Таким чином, індикатором залучення іноземної робочої сили в той чи інший регіон буде

часовий ряд, динаміку якого можна описати за допомогою відповідної математичної моделі. Проте слід зазначити, що для розробки сценаріїв динаміки чисельності трудових мігрантів недостатньо виключно економетричного та математичного інструментарію. Привабливість країни для іноземної робочої сили багато у чому визначається політикою розвитку країни, що значною мірою формується не лише органами влади, а й бізнесом. Відповідно для того, щоб виявити нові тенденції трудової міграції, що не відображені у статистичних показниках, використовуються дані вибіркового соціологічного опитувань. Експертні інтерв'ю дозволяють при відносно невеликій кількості респондентів якісно оцінити ситуацію, розкриваючи специфічні особливості об'єкту і предмету дослідження. Ще одним способом вивчення трудової міграції є експертний аналіз, за якого експерт інтегрує кількісну та якісну інформацію, отриману різними науковими методами, у цілісні, змістовні результати дослідження [24, с. 100]. Прогнозування масштабів зовнішньої трудової міграції ускладнене неповнотою вихідних даних та може розглядатися лише як оцінка потенційних обсягів легальної зовнішньої трудової міграції, що не враховує обсяги та напрями тіньових міграційних потоків.

Перший етап прогнозування включає в себе збір якісної та кількісної інформації за допомогою статистичного аналізу та опитування представників влади та бізнесу. На другому етапі на основі отриманих даних проводиться експертний аналіз і визначаються домінуючі фактори, що впливають на динаміку трудової міграції. Побудова математичної моделі відбувається на третьому етапі дослідження за безпосередньої участі експерта: визначаються найбільш вірогідні сценарії динаміки трудової міграції, аналізуються умови реалізації того чи іншого сценарію. Заключний етап включає в себе остаточне формування результатів дослідження для їх подальшого використання органами влади чи іншими організаціями та дослідниками [24, с. 100]. Найбільш простою методикою прогнозування обсягів міграційних потоків, що базується на статистичних даних, є екстраполяція. Екстраполяція дозволяє

надати прогноз на короткострокову перспективу (не більше 1/3 від часового періоду, за даними якого будується модель) і полягає у поширенні висновків, отриманих з попередніх спостережень за інтенсивністю міграційних потоків на найближчий період. При застосуванні методу екстраполяції припускається, що 75 основні тенденції попередніх періодів зберігатимуться на період прогнозу.

Більшість експертних прогнозів щодо міграційної ситуації в Україні висувають гіпотези щодо загальних тенденцій розвитку міграційних процесів. На думку дослідників, суттєвий вплив на зміну характеру міграційних переміщень населення також може здійснити запровадження безвізового режиму з ЄС та військово-політична ситуація в Україні та країнах світу. Оскільки існуюча система безвізових поїздок не дає права на працевлаштування українців за кордоном, було визначено, що на масштаби 81 міграції кваліфікованих кадрів запровадження безвізового режиму суттєво не вплине, проте може призвести до збільшення виявлення нерегульованих українських мігрантів в ЄС. Наразі українців, які нелегально перебувають в країнах ЄС та Шенгенської зони, здебільшого виявляють з візами чи дозволами на проживання, у яких закінчився термін дії, аніж тих, хто нелегально перетнув кордон і не мав жодних дозволів на працевлаштування. У 2019 році в ЄС було виявлено близько 27 тисяч українських громадян з нерегульованим статусом, що значно менше, ніж кількість осіб, що користувались легальними засобами міграції [32, с. 3]. Найчастіше українців виявляли під час нелегального перебування у Польщі (17445 осіб), Угорщині (3620 осіб), Чехії (1550 осіб), Німеччині (2270 осіб). Натомість очікується, що запровадження безвізового режиму зменшить кількість шукачів притулку з України в ЄС, так як статус шукача притулку все менше використовуватиметься мігрантами як можливість легально залишитися в ЄС на термін до трьох місяців. Слід зазначити, що у 2014 – 2015 роках спостерігалось посилення потоків шукачів притулку з України в ЄС внаслідок військової агресії на Сході України та анексії Криму. У 2016 році вперше після

початку конфлікту приріст українських шукачів притулку в ЄС знизився: було зареєстровано 12475 заявок, що на 43 % менше ніж у 2015 році. Основним фактором, що імовірно впливає на зменшення кількості шукачів притулку з України до ЄС, може бути високий рівень відмов, що пояснюється можливістю громадян, які зазнали переслідування на тимчасово окупованих територіях, безпечно проживати на решті території України. У 2016 році частка відмов зросла з 70 % до 75 % (з 6630 відмов у 2015 році до 8785 відмов у 2016 році). Найчастіше українці шукали притулок в країнах із великою українською діаспорою: Італії, Іспанії, Німеччині та Польщі. З іншого боку, запровадження безвізового режиму створює більш сприятливі умови, щоб прибути до країн ЄС та подати заявку на пошук притулку для тих внутрішньо переміщених осіб, які не змогли інтегруватися в Україні [26, с. 4]. Вплив політичної ситуації на інтенсивність міграційних потоків в Україні прогнозувати вкрай складно навіть на найближчу перспективу. Можна очікувати 82 подальше зменшення масштабів виїзду українців до Росії, особливо з західних територій, і переорієнтацію міграційних потоків до країн ЄС. Не зважаючи на це, міграційні потоки до Російської Федерації залишатимуться значними через простіший, порівняно з ЄС, механізм отримання роботи, знання українцями російської мови, культурну і територіальну близькість. Таким чином, при здійсненні моделювання масштабів еміграції персоналу з України доцільно використовувати комплексний підхід і враховувати не лише тенденції зміни факторів притягання-виштовхування, а й брати до уваги особливості міграційної політики країн прибуття трудових мігрантів. Враховуючи неповноту статистичних даних щодо масштабів міграції персоналу, які є необхідними для побудови достовірних економетричних моделей, використання результатів соціологічних опитувань та методів експертного прогнозування залишається єдиним засобом оцінки потенційних масштабів міграції.

2.2. Оцінювання міграції населення з України в умовах війни

Повномасштабна російська збройна агресія спонукала мільйони українських громадян до виїзду за межі країни в пошуках безпеки. Чимало з них уже повернулися додому або планують своє повернення, тоді як інші лише планують від'їзд. Демографічна ситуація в Україні протягом 2022 р. стрімко змінюється, як у кількісному, так і в якісному вимірах. Ці зміни впливають на соціально-економічну сферу, обороноздатність країни, її позиціонування у світі та призводять до наслідків, що впливатимуть на українські реалії в середньо- та довгостроковій перспективі. Спричинена російською агресією закордонна міграція українців вимагає експертної та наукової рефлексії, без цього неможливе розроблення дієвих стратегій та державної політики в різних сферах.

Готовність українців виїхати в пошуках безпеки за кордон змінювалась протягом 2022 р., на що впливали різні чинники: рівень безпеки в конкретному регіоні, забезпеченість основними інфраструктурними послугами та роботою, фінансові та інші можливості родини. За офіційними даними [33], з початку активної фази воєнної агресії РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб, а негативне сальдо міграції в 2022 р. може становити 9,43 млн громадян. Обсяги нинішньої міграції перевищують усі показники за період незалежності України, яку держава здобула 1991 р. Українські громадяни протягом 2022 р. шукали безпеки передовсім у країнах Європи. За даними УВКБ ООН, станом на 10 січня 2023 р. 7 891 977 українських громадян були змушені залишити Україну, майже 4,8 млн з них отримали тимчасовий захист [34]. Найбільше мігрантів прийняли Польща (більше 1,5 млн осіб) та Німеччина (більше 1 млн осіб). У десятку європейських країн, котрі прийняли найбільше українців, які рятуються від війни, входять також Чехія (473,7 тис. осіб), Іспанія (160,2 тис. осіб), Велика Британія (152,2 тис. осіб), Франція (118,9 тис. осіб), Словаччина (105,1 тис. осіб) та Молдова (100,4 тис. осіб) (рис. 2.2).

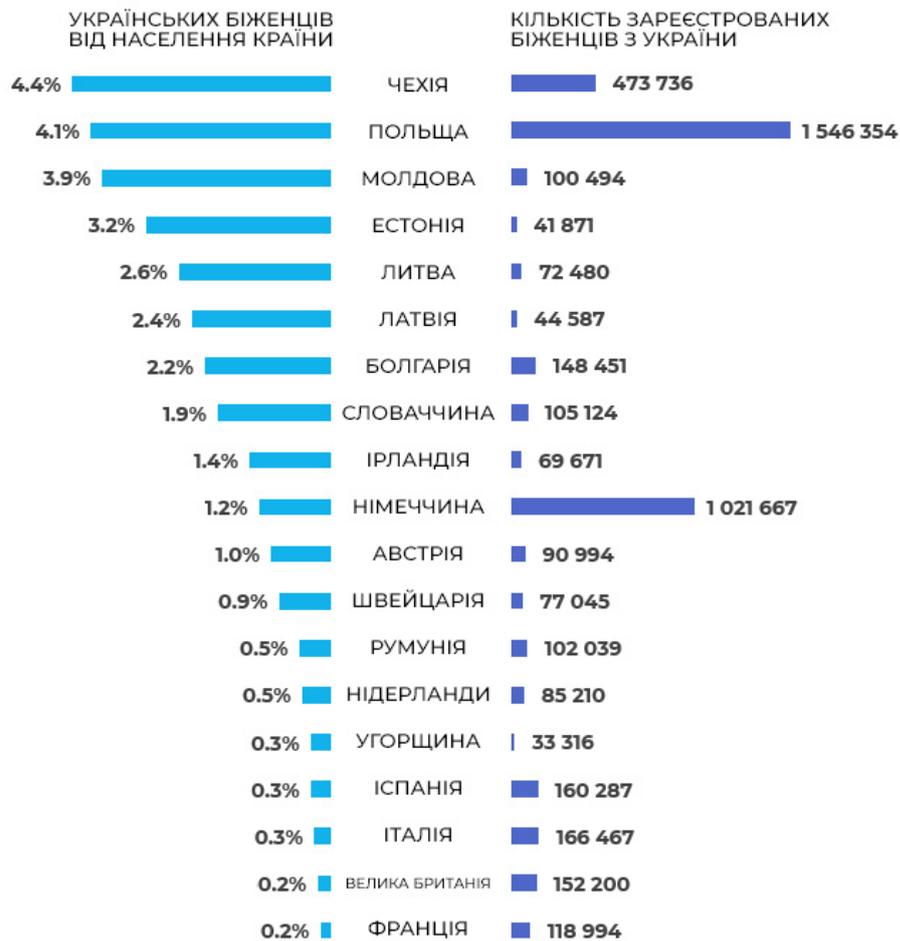

Рис. 2.2. Кількість українських громадян, які виїхали з України протягом 2022 р. в країни Європи

Частина українських громадян потрапили на територію Росії та Білорусі, зокрема й унаслідок примусових депортацій з боку російського агресора. За оцінками ООН, на кінець листопада український кордон з рф перетнули понад 2 млн 852 тис. українців, а в Білорусі опинилось, відповідно, понад 17 тис. [35]. Проте, за неперевіреними даними російських силових структур, тільки на початку серпня фіксувалася цифра понад 3 млн осіб українців у рф [36].

Європейські країни надають українцям притулок на прозорих правових засадах. Директива Ради 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому»²¹ від 20 липня 2001 р. визначила взірець заходів із тимчасового захисту. Вперше на практиці

ця Директива застосовувалася саме для українців, надавши їм право на проживання, освіту, медичне забезпечення. Показовою є ситуація з розміщенням українців у Польщі. Згідно з даними опитування [37], проведеного в листопаді 2022 р., 52 % українців, які рятуються від війни, живуть у квартирах, 18 % – у гуртожитках чи хостелах, 10 % – у приватних будинках, стільки ж опитаних поляки прихистили у своєму житлі. У пансіонатах чи на базах відпочинку проживають наразі 6 %, а в готелях – усього 4 % респондентів. Спроможність українців винаймати житло в Польщі власним коштом промовляє за себе (рис. 2.3).

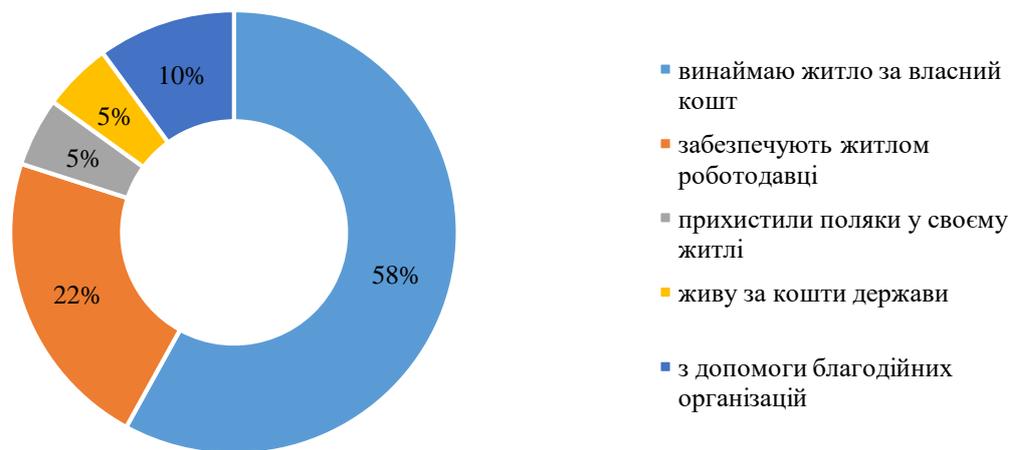

Рис. 2.3. Хто сплачує за проживання українців у Польщі (результати опитування) [37]

Українським шукачам тимчасового захисту відкрито доступ на ринки праці ЄС та можливості соціальної інтеграції. За даними польських джерел, українські біженці в Польщі сплатили податків на 2 млрд євро від початку повномасштабного вторгнення російських збройних сил в Україну. Це втричі більше, ніж країна витратила на допомогу переселенцям [38]. В очікуванні нової хвилі міграції восени 2022 р. Польща приготувала додатково 100 тис. місць у пунктах прийому для українців, а ринок праці наприкінці осені містив близько 4 тис. вакансій для українців [39] (що в чотири рази більше, ніж навесні 2022 р.). Частка українських шукачів тимчасового захисту у Європі (а

це 9 %) має дистанційну роботу в Україні як основне джерело доходу. Загалом українські біженці в країні перебування мають постійну (12 %) або тимчасову роботу (підробітки) (12 %), тобто майже 24 % респондентів працюють.

Переважає кількість українських громадян, які виїхали за кордон, – жінки та діти (за даними британського видання *The Guardian* – 90 %). Згідно з результатами соціологічного опитування [40] більшість українських громадян, котрі виїхали за кордон, – люди працездатного віку: 30–39 років – 42 %, 40–49 років – 29 %; 83 % респондентів мають вищу або незакінчену вищу освіту; 30 % українських біженців є висококваліфікованими фахівцями; 12 % – кваліфіковані працівники; 14 % – керівники підприємств або підрозділів, а також 14 % – підприємці. Те, що широкомасштабна російсько-українська війна все ще триває, руйнування економічної структури України, складний період соціально-економічного повоєнного відновлення країни є чинниками, які підвищують ризики неповернення значної частки цих категорій населення до України. Одночасно зменшення кількості молоді посилює загрозу погіршення якості демографічного потенціалу України в середньо- та довгостроковій перспективі. Динаміка міграційних процесів до європейських країн демонструє зміну пріоритетів у виборі країн тимчасового проживання. Зокрема, за даними Європейського статистичного бюро (Eurostat), у вересні 2022 р. Польща прийняла на 13 735 осіб менше порівняно із серпнем того ж року. Також суттєво зменшилася кількість громадян України, які шукали тимчасового захисту у Франції та Німеччині [41]. Водночас в Ірландії, Данії та на Кіпрі українців помітно побільшало.

У рамках проекту «Побудова стійкості в конфлікті шляхом діалогу» Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) за фінансової підтримки Європейського Союзу проводила фокус-групові дослідження на основі глибинних інтерв'ю у 12 країнах ЄС [42]. За результатами дослідження був підготовлений звіт, згідно з яким більшість опитаних планує повернутися в Україну після закінчення війни. Респонденти вказують, що термінове повернення неможливе через: а) відсутність фізичної безпеки для матерів та

дітей; б) руйнування житла; в) тимчасову окупацію РФ територій попереднього проживання, звідки родина переїхала. Динаміка повернення громадян до України з-за кордону залежить від безпекової ситуації. За даними соціологічних досліджень [43], наприкінці серпня 2022 р. майже 71 % опитаних планували повернутися в Україну після закінчення війни та в разі покращення безпекової ситуації. Протягом літа – осені 2022 р., за даними ООН та ЄС, з країн Євросоюзу повернулося майже 5 млн шукачів притулку з України³³. Міграція та пошук притулку мають маятниковий характер. Українські громадяни повертаються додому на кілька місяців, але з огляду на безпекову ситуацію можуть виїхати за межі України знову. Динаміка міграційних настроїв зазнала помітних коливань протягом дев'яти місяців повномасштабного вторгнення. Зокрема, такі зміни настроїв та намірів відстежувала дослідницька компанія Gradus. Під час жовтневої хвилі опитувань було зафіксовано стабілізацію частки тих мігрантів, які хочуть повернутися додому за першої можливості (це 77 %) [44]. Так само стабільними лишаються драйвери повернення в Україну: це безпека та бажання повернутися додому, до звичного життя. Більшого значення з часом мігранти стали надавати таким чинникам, як-от наявність житла в Україні та кращий доступ до медичного обслуговування. За даними інших українських соціологічних опитувань [45], 36 % респондентів висловлюють намір повернутися після того, як переконаються, що в місцевості, де вони жили, безпечно перебувати; 35 % – відразу після того, як закінчиться війна; 13 % – через рік або через кілька років після закінчення війни; 7 % – після того, як відновить роботу підприємство, на якому вони працювали, або будуть упевнені, що знайдуть іншу роботу вдома; 11 % опитаних планують повернутися найближчим часом, а 7 % узагалі не планують повертатися в Україну (серед тих, хто має постійну роботу в країні перебування, таких 18 %).

Водночас дані соціологічних опитувань не можна вважати абсолютно достовірними. На релевантність соціологічних опитувань впливають психологічні налаштування опитуваних. Зокрема, намір повернутися в

Україну є більшою мірою соціально прийнятним та очікуваним, і вже тому його частіше озвучують в соціопитуваннях. Цим зумовлений скепсис відносно результатів опитувань у ситуації соціальних катаклізмів, який висловлює директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України Елла Лібанова [46]. Вона вважає значно завищеною цифру в 7 млн біженців з України, якою найчастіше послуговуються в оцінках міграційних процесів.

Генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) Володимир Паніотто вважає вирішальним чинником при поверненні на Батьківщину такий суб'єктивний показник, як рівень патріотизму. Експертні інтерв'ю доповнюють дані соціопитувань щодо міграції, акцентуючи на плинних та суб'єктивних чинниках прийняття рішень щодо повернення. Зважаючи на ці чинники, директор Соціологічної групи «Рейтинг» Олексій Антипович висловлює оптимістичну впевненість [47], що не повернуться в Україну після завершення війни лише близько 10 % біженців.

Країни ЄС у мирні часи відчували кадровий голод у деяких професіях та охоче приймали українців на роботу. Задля того, аби залучити українських працівників, європейські роботодавці допомагали їм у отриманні необхідних документів та дозволів, а для утримання іноземних співробітників вони сприяли влаштуванню на роботу та навчання членів їх сімей. Тож, на перший погляд, кадровий дефіцит, з яким стикалися європейські роботодавці, компенсують численні українські біженці, а ринок праці ЄС має зазнати змін з притоком робочої сили з України.

Проте при більш детальному аналізі структури пропозицій роботи у європейських країнах та портрету спеціалістів, які виїхали за кордон, втікаючи від військової агресії, можна стверджувати, що українські біженці не надто змінять ринок праці ЄС у короткостроковій перспективі.

Ще десять років тому ми переймалися відтоком інтелекту та висококваліфікованих кадрів з України. Однак у останні роки стала більш численною трудова міграція робітничого персоналу.

За даними звіту про міжнародну міграцію (World Migration Report 2022), 5,5-6 мільйонів наших співгромадян виїхало протягом останнього року на роботу за кордон.

Рис. 2.4. Зовнішня міграція населення України

Але українські біженці – не трудові мігранти. Навіть після того, як вони почнуть отримувати дозволи на працевлаштування у європейських країнах, вони не спричинять значних змін на ринку праці. Близько 90% українців, що шукають прихистку за кордоном, — це жінки та діти. Чоловіки переважно залишаються в Україні.

Найбільш затребуваними наразі у ЄС є представники робітничих професій. Наприклад, у Польщі, яка найбільше приваблювала українських трудових мігрантів у мирні часи та яка на сьогодні прихистила більше 2 мільйонів наших біженців, найчастіше шукають мулярів, вантажників, водіїв, різноробів на будівництво та виробництво, сантехніків, зварювальників, робітників комунальної служби та прибиральників тощо.

Актуальні пропозиції роботи для іноземних громадян у Польщі здебільшого адресовані чоловікам. Для жінок пропонується значно менше вакансій.

Великим попитом у європейських роботодавців користуються наші ІТ-

спеціалісти. Однак українська ІТ-галузь найменше постраждала від війни. Деякі компанії цього сектору ще до початку війни релокували своїх співробітників у більш безпечні регіони України чи в інші країни. Ще одним важливим аспектом є те, що формат віддаленої роботи вже давно розповсюджений у компаніях цього сектору. Отже можна припустити, що ті ІТ-фахівці, які виїхали за кордон вже після початку війни, не втратили свою роботу та не будуть зараз шукати нове місце роботи.

Безумовно, в європейських країнах цілком достатньо вакансій і для висококваліфікованих спеціалістів. Проте на такі високооплачувані позиції буде більша конкуренція серед місцевих жителів. У деяких країнах, згідно з законодавством, перевага при наймі надається насамперед громадянам країни, вакансію пропонують спочатку місцевим жителям, а потім іноземцям. Крім того, українцям, які будуть претендувати на ці вакансії, потрібно докласти більших зусиль.

По-перше, іноземний спеціаліст має підтвердити свою кваліфікацію та рівень освіти, отримати додаткові дозволи на роботу по професії (наприклад, у медичній сфері), а, по-друге, фахівець має досконало знати англійську та/або мову країни працевлаштування.

У більшості європейських країн ситуація на ринку праці схожа. Найбільш затребуваними є фахівці зі сфери будівництва та промисловості, медицини та фармацевтики, працівники сільського господарства, складські робітники, зварювальники та слюсарі, водії, кухарі, швачки, няні та домогосподарки. Попитом користуються також ІТ-спеціалісти та менеджери з продажів. Після зняття карантинних обмежень з'явився дефіцит кадрів у сфері послуг, у готелях та ресторанах. Пропонують роботу чи підробітки у приватному секторі з неповною зайнятістю та погодинною оплатою.

Варто зазначити, що Європейський Союз докладає зусиль, аби допомогти українцям та спростити пошук роботи. Для цього створюється «пул талантів» для того, аби легше знаходити працівників на відкриті вакансії з числа українських біженців з потрібною кваліфікацією. Наскільки значним

буде вплив українських фахівців на європейський ринок праці у довгостроковій перспективі, покаже час.

При оптимістичному сценарії та завершенні війни найближчим часом багато біженців повернуться до своїх домівок. В іншому випадку наші співгромадяни можуть інтегруватися у суспільство країн, які їх прихистили, отримати додаткову освіту та можливість працевлаштовуватися на рівних правах з місцевими жителями. І ось тоді ситуація на ринку праці ЄС може змінитися.

2.3. Аналіз внутрішньої міграції в Україні

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинило безпрецедентну гуманітарну кризу, що охопила всі області країни. Значні обсяги внутрішньої міграції українців із зон бойових дій та тимчасово окупованих територій призвели до суттєвого збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО). За даними ООН, кількість внутрішньо переміщених осіб (станом на 8 листопада 2022 р.) становила 6,243 млн осіб [48], за даними Міністерства соціальної політики України – 4,6 млн осіб. Згідно з даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України кількість осіб, які були змушені або зобов'язані втекти чи покинути свої домівки або місця звичного проживання, досягла 7,7 млн.

У період з 16 до 23 січня Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела дванадцятий раунд репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України для збору інформації стосовно потоків внутрішнього переміщення та мобільності, а також для оцінювання місцевих потреб. Це оцінювання загального населення є надійним джерелом для виявлення сфер із високими гуманітарними потребами та визначення цільових заходів реагування для надання допомоги населенню, що постраждало від війни. Географічне охоплення цього оцінювання покриває всю територію

України, усі шість макрорегіонів (захід, схід, північ, центр, південь та місто Київ), за винятком Кримського півострова. Результати представлені на рисунку 2.5.

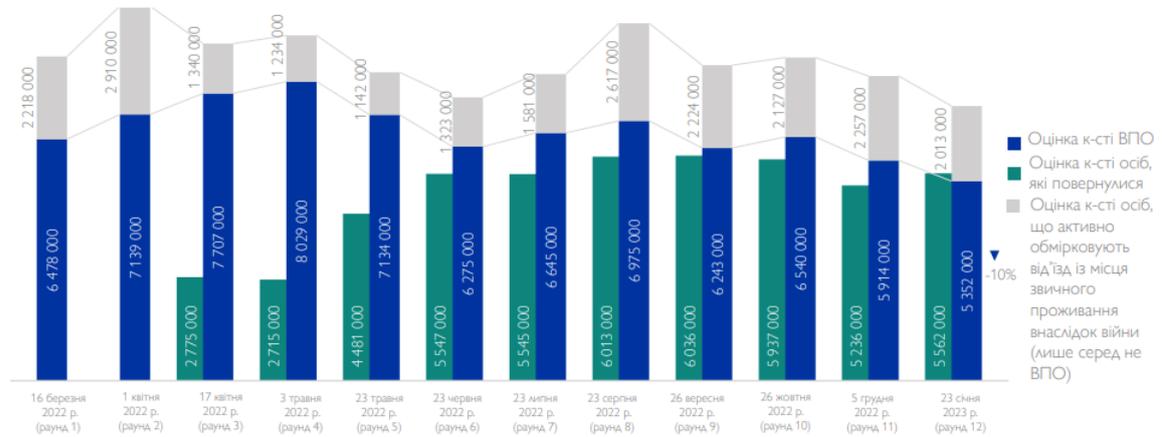

Рис. 2.5. Тенденції щодо переміщення та мобільності населення України

За оцінками МОМ, станом на 23 січня кількість ВПО в Україні становить 5,4 млн осіб. Це дещо менше за 5,9 млн станом на 5 грудня 2022 р. Розподіл ВПО за макрорегіонами представлено на рисунку 2.6.

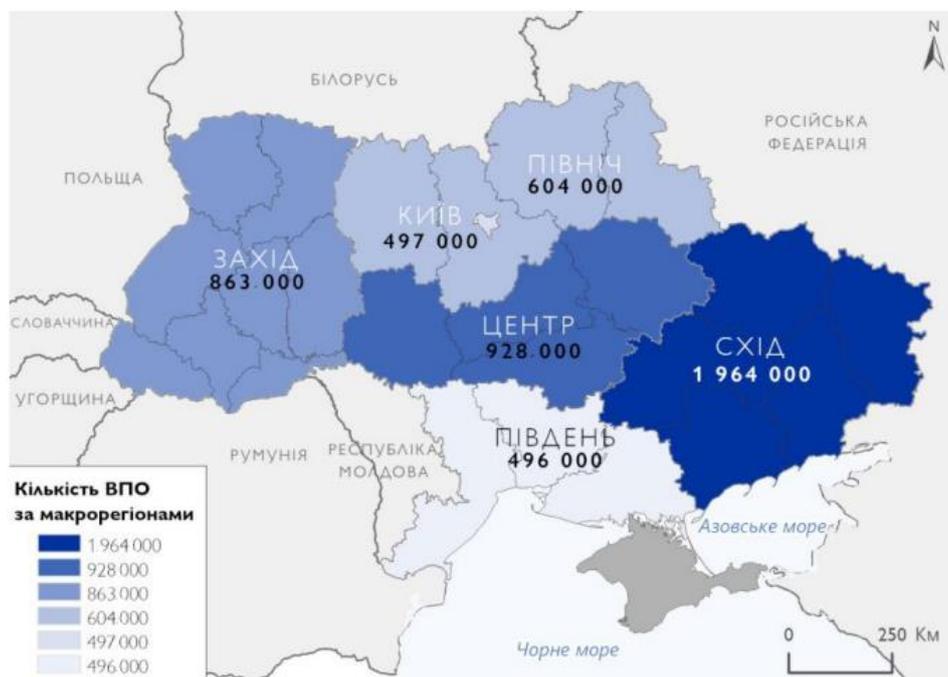

Рис. 2.6. Оцінка місця перебування внутрішньо переміщених осіб за макрорегіонами

Починаючи з серпня 2022 року (восьмий раунд), оцінювана кількість ВПО в Україні стабільно знижується.

На одинадцятому місяці війни в Україні тривале переміщення стає дедалі поширенішим. Станом на 23 січня 58% усіх ВПО перебувають у цьому статусі шість або більше місяців. У січні 2023 року ВПО, які є вихідцями зі східного макрорегіону, повідомили, що середня тривалість їхнього перебування у статусі ВПО є вищою порівняно із ВПО з інших макрорегіонів – в середньому 245 днів (рис. 2.7).

Рис. 2.7. ВПО, які перебувають у статусі переміщених понад 180 днів, за поточними макрорегіонами

Однак криза зберігає динамічність, позаяк за останні два місяці було переміщено 12% ВПО (що становить 640 000 осіб).

Щодо напрямків внутрішнього переміщення, то в таблиці 2.5 представлено області, які лідирують за міграцією з них населення. Серед них Харківська, Донецька, Запорізька, Херсонська та Луганська області.

Таблиця 2.5

Топ-5 областей походження ВПО

Топ-5 областей походження ВПО	% ВПО
Харківська область	27%
Донецька область	19%
Запорізька область	13%
Херсонська область	10%
Луганська область	8%
Інші області	23%

Щодо областей, які приймають ВПО, то лідерські позиції займають наступні (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Топ-5 областей переміщення ВПО

Топ-5 областей переміщення ВПО	% ВПО
Дніпропетровська область	15%
Харківська область	14%
Місто Київ	9%
Київська область	8%
Одеська область	7%
Інші області	47%

На рівні макрорегіону більшість ВПО зі сходу України перемістилися до інших місцевостей у межах східних областей. Як видно з орієнтовних показників по областях, Харківська область є основною областю як походження, так і переміщення.

Те саме можна сказати і про південь України – показово, що переміщення до інших місцевостей в межах цього макрорегіону є найбільш розповсюдженим серед тих, хто не виїхав за кордон.

Станом на 23 січня 29% переміщеного населення (приблизно 1,55 млн осіб, на 3% менше, ніж оцінено в одинадцятому раунді) розглядають можливість залишити своє поточне місце перебування в найближчі тижні, 5% з яких (268 000 осіб по всій країні) планують повернутися в найближчі 2 тижні

після опитування. Натомість серед українців, які не були переміщені, частка людей, які розглядають можливість подальшого переміщення, лишається дуже невеликою та стабільною (1%).

Хоча частка ВПО, що планують повернутися до своїх домівок упродовж наступних двох тижнів, значно менша, ніж під час попередніх раундів опитування (5% порівняно з 10% станом на 5 грудня 2022 року), загальне співвідношення людей, які розглядають можливість подальшого переміщення, а не повернення додому, є вищою і становить 24%.

Серед опитаних ВПО, що проживають у Києві, не було жодного, хто повідомив би про плани повернутися впродовж наступних двох тижнів, порівняно з 17% опитаних ВПО, які повідомляли про наміри повернутися додому (до місць звичного проживання) на початку грудня 2022 року (одинадцятий раунд). У південному та північному макрорегіонах опитані ВПО також не висловлювали намірів негайно повернутися додому впродовж наступних двох тижнів.

Значно більша частка ВПО на півдні та півночі країни розглядала можливість переїзду, а не повернення (43% та 32% відповідно). З іншого боку, на заході країни менше ВПО обмірковують переїзд, а не повернення, порівняно з результатами одинадцятого раунду від 5 грудня 2022 р. (158 000 та 268 000 осіб відповідно). На сході частка ВПО, які мають намір залишатися у поточному місці перебування, є стабільною. Кількість осіб, які висловили намір залишитися в місцях поточного перебування, збільшилася у місті Києві (65%) та в північному макрорегіоні. Водночас число респондентів, що повідомили про намір лишитися, скоротилося в південному (30%), західному (48%) і центральному (42%) макрорегіонах. Таким чином лише 30% ВПО мають намір залишатися (151 000 осіб) порівняно з 42% лише півтора місяця тому (233 000 осіб станом на 5 грудня 2022 р.).

Результати оціненої кількості ВПО за намірами щодо мобільності та макрорегіонами поточного перебування представлена на рисунку 2.8.

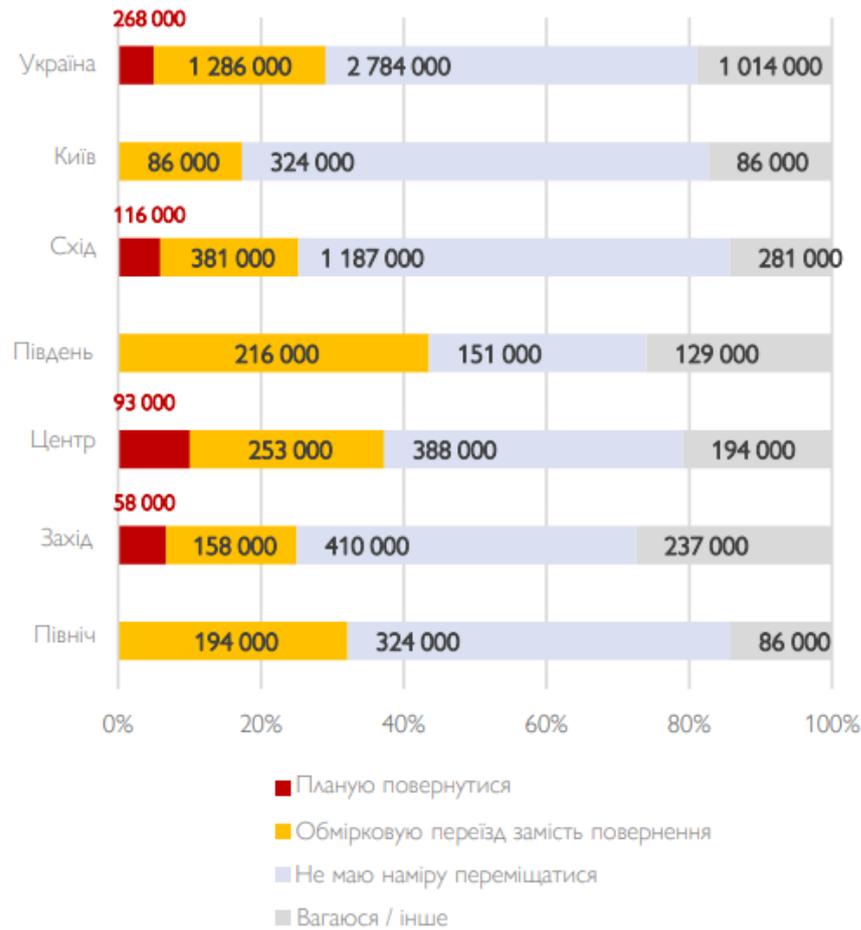

Рис. 2.8. Оцінена кількість ВПО за намірами щодо мобільності та макрорегіонами поточного перебування

Спровоковані широкомасштабним вторгненням російських військ внутрішні міграції в Україні доцільно вважати одним із основних чинників, які впливають на поточну соціальну та економічну ситуацію в регіонах (регіонах-реципієнтах), що приймають ВПО. На місцеві органи державної влади, передусім на обласні військові адміністрації (ОВА), та органи місцевого самоврядування покладено завдання щодо тимчасового розміщення ВПО та створення умов для їхньої соціалізації, що, зокрема, посилює навантаження на місцеві бюджети.

Наявна до початку активних бойових дій мережа господарської кооперації та ділових контактів зазнала суттєвих змін. Змінилась і соціальна структура регіонів: спостерігаються депопуляція одних населених пунктів та різке зростання кількості населення в інших, гендерні зміни (пов'язані з

мобілізацією чоловічої частини населення). Зважаючи на географічну віддаленість від зони бойових дій, низка областей (передусім на Західній Україні) стали територіями, на які найчастіше виїжджають ВПО та релокуються підприємства.

Актуальні військово-політичні, економічні та гуманітарні виклики зумовлюють послідовне виконання трьох ключових завдань державної регіональної політики щодо підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, а саме:

1) тимчасове їх розміщення та формування задовільних умов для проживання на новій території – розміщення ВПО в безпечних місцях (включно з адресним поселенням у приватних помешканнях, за згоди власників останніх) та надання їм необхідної психологічної, гуманітарної та матеріальної підтримки. Одночасно повинно здійснюватися пристосування регіону до нових умов: забезпечення стійкості інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства громад за умов підвищеного навантаження та загроз ракетних обстрілів, створення резервів харчів і медикаментів;

2) максимальне залучення людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки, що передбачатиме: оцінювання актуального трудових ресурсного потенціалу регіону з урахуванням наслідків внутрішніх міграцій, визначення актуальних потреб регіону у фахівцях; здійснення прискореного тренінгового навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації ВПО; сприяння працевлаштуванню ВПО у спосіб проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо актуальних вакансій та можливостей працевлаштування, започаткування власних бізнес-ініціатив; визначення перспективних громад для релокації підприємств, а також для вторинного переміщення ВПО у місця, де існує попит на фахівців;

3) долучення ВПО до життя громади як умова посилення згуртованості населення та попередження соціальної напруги. Окрім уже згаданих заходів задіяння людського капіталу внутрішньо переміщених осіб, важливо також:

а) сприяти активному залученню ВПО в соціальне життя громад та регіонів, що їх приймають, наприклад заохочення таких людей до участі в соціально значущих ініціативах (організація збирання допомоги для українських військовослужбовців, інші волонтерські ініціативи);

б) підтримувати інклюзивність урядування у спосіб залучення представників ВПО до прийняття управлінських рішень – формування громадських комітетів у складі представників ВПО (активістів та лідерів громадської думки, волонтерів та ін.), а також проведення громадських слухань, консультацій між представниками владних інституцій та внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до збільшення обсягів внутрішньої міграції суттєво загострилися проблеми, пов'язані не тільки з тимчасовим розміщенням, забезпеченням соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб, але й можливістю зайнятості, реалізації їхнього кадрового потенціалу. Як наслідок, в Україні погіршилася ситуація з безробіттям (рис. 2.9).

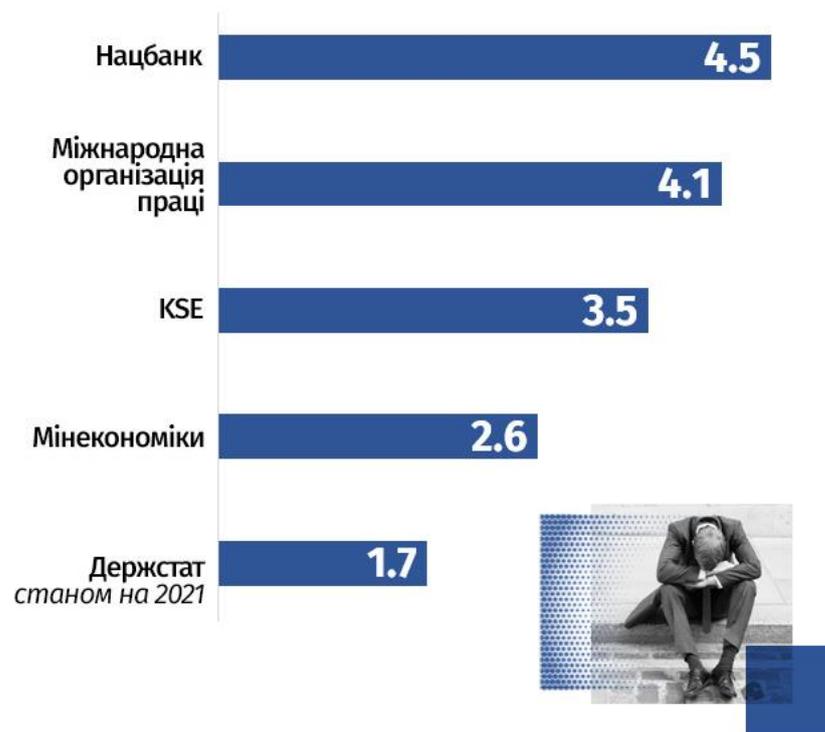

Рис. 2.9. Кількість безробітних в Україні станом на кінець 2022 року (млн.осіб)

За різними підрахунками, експерти називають від 2 до 5 мільйонів незареєстрованих безробітних. Серед них є ті, хто опинився у примусовій відпустці власним коштом або чий робочі години скоротили.

Згідно з опитуванням компанії Gradus, 37% українців не працевлаштовані: з них 36% утратили роботу з початку війни та 40% не працювали задовго до початку вторгнення (рис. 2.10).

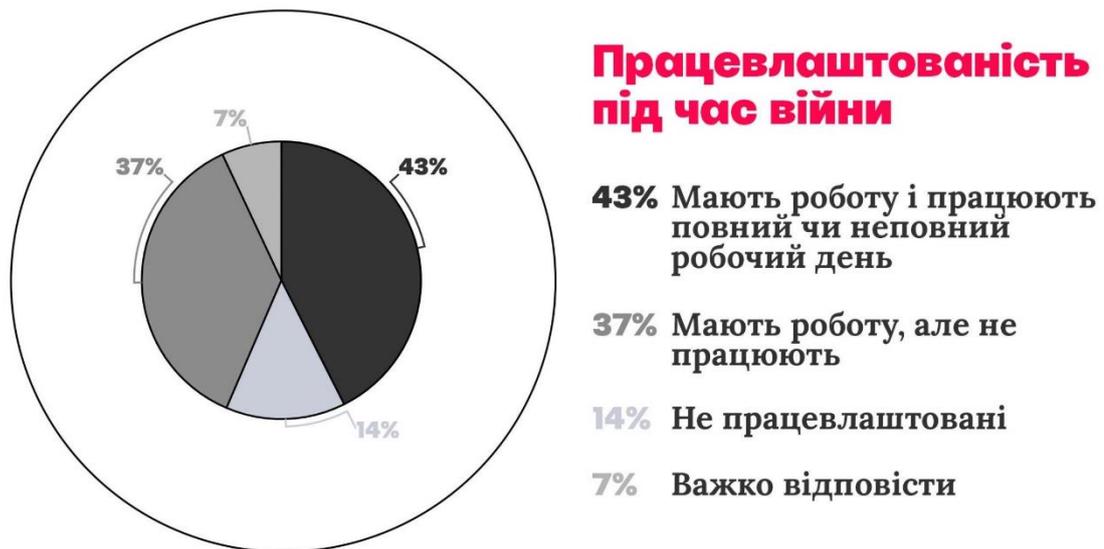

Рис. 2.10. Дані соціологічного опитування компанії Gradus

Найвища частка тих, хто втратив роботу після початку війни, стабільно залишається серед респондентів, що переїжджали за кордон. Частка опитаних, які заявляють про зменшення доходу від початку повномасштабного вторгнення, значущо зросла порівняно з попередньою хвилиною і становить 78%. Натомість лише 2% вказують, що їхній дохід збільшився. Хоча зріс відсоток працевлаштованого населення, що отримує зарплатню (він становить 81%), майже половина працевлаштованих не має впевненості щодо того, чи будуть вони отримувати її надалі.

У дванадцятому раунді опитування загального населення респондентів запитали про нинішній рівень доходів їхніх домогосподарств і рівень доходів до початку війни в лютому 2022 року.

Близько 24% респондентів серед ВПО повідомили, що сукупний

місячний рівень доходу їхнього домогосподарства становить менше 7 000 грн, що еквівалентні 135 долларам США. Серед непереміщеного населення 39% респондентів підтвердили наявність у домогосподарства доходу менше 7 000 грн.

Примітно, що доходи домогосподарств переміщених респондентів у середньому виявляються вищими, ніж у непереміщеного населення (14 489 грн та 11 815 грн відповідно). Проте ситуація з доходами залежить від поєднання кількох факторів. Для 72% переміщених респондентів, які вказали виплати ВПО основним джерелом доходу домогосподарства, дохід на одного члена домогосподарства становить 2 500 грн або менше (прожитковий мінімум, встановлений Урядом України, складає 2 589 грн). Крім того, 60% ВПО мешкають в орендованому житлі. 53% з них повідомили, що найнагальнішою потребою для них є гроші. У разі отримання фінансової допомоги половина (50%) з них в першу чергу витратить її на оплату житла. Водночас серед непереміщеного населення 91% проживають у власному помешканні та рідше стикаються з тягарем орендної плати.

Основні джерела доходу домогосподарства за групами представлено на рисунку 2.11.

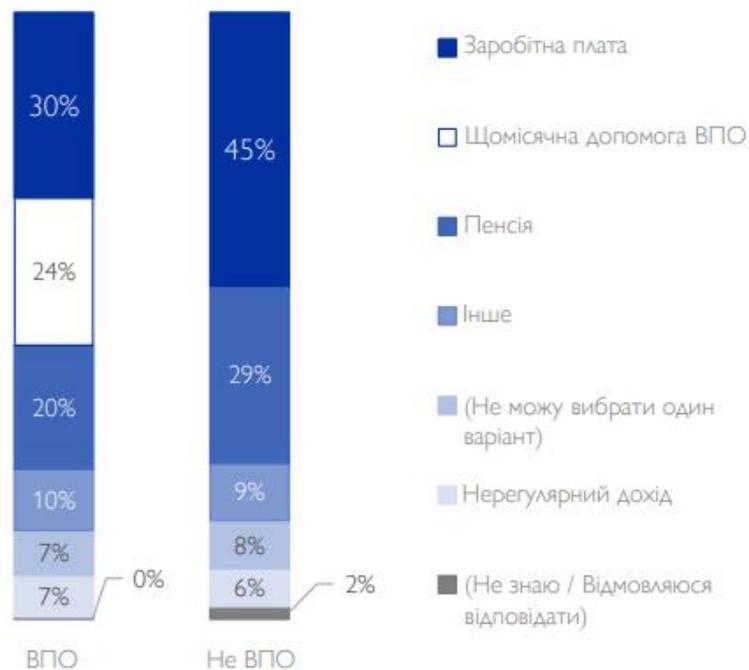

Рис. 2.11. Основне джерело доходу домогосподарства за групами

Війна значно вплинула на джерела доходів ВПО. Респондентів попросили зазначити основне джерело доходу домогосподарства після переміщення зі звичного місця проживання. Лише 30% ВПО повідомили, що основним джерелом доходу домогосподарства є заробітна плата, а 24% вказали соціальні виплати для ВПО (підтримку ВПО*) як основне джерело доходу. Серед непереміщеного населення частка тих, хто покладається на постійну заробітну плату, склала 45%. ВПО-чоловіки частіше за жінок повідомляють, що основним джерелом доходу домогосподарства є постійна заробітна плата (38% і 25% відповідно). Переміщені жінки частіше зазначають, що основним джерелом доходу домогосподарства є щомісячні виплати ВПО.

За даними Gradus, бізнес в Україні працює майже так само, як до війни, а це 45–42%. Водночас станом на листопад 23% бізнесів удалося зберегти частину персоналу завдяки зменшенню зайнятості чи оплати праці, зробивши це пріоритетним напрямом.

Повномасштабне вторгнення російської федерації стало безпрецедентною загрозою функціонуванню і підприємницького середовища в Україні. Це підтверджується офіційними даними Центру розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва та експорту й національного проєкту Дія.Бізнес, згідно з якими у 2022 році спостерігається найнижча динаміка відкриття нових суб'єктів господарювання за останні три роки (рис. 2.12).

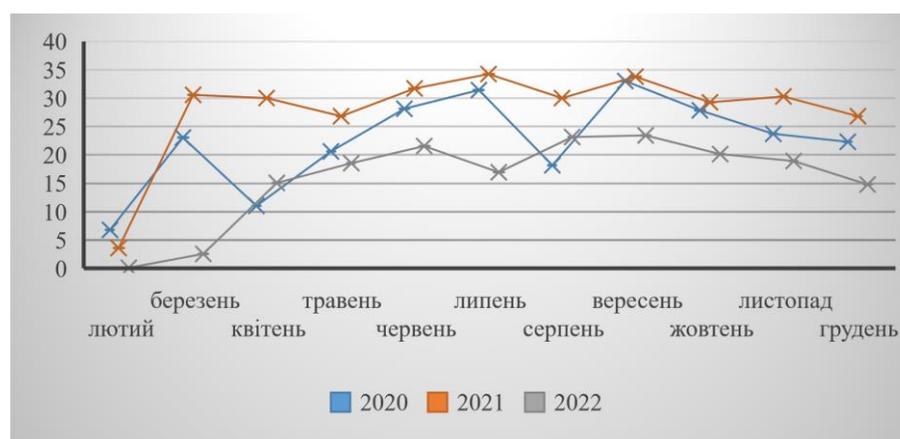

Рис. 2.12. Динаміка реєстрації суб'єктів господарювання, тис. одиниць

За перші шість місяців війни закрилося понад 78 тис. суб'єктів господарювання, збанкрутувало – 419.

Від початку повномасштабного вторгнення російської федерації лише у липні кількість новостворених суб'єктів перевищила кількість таких, що припинили діяльність (рис. 2.13).

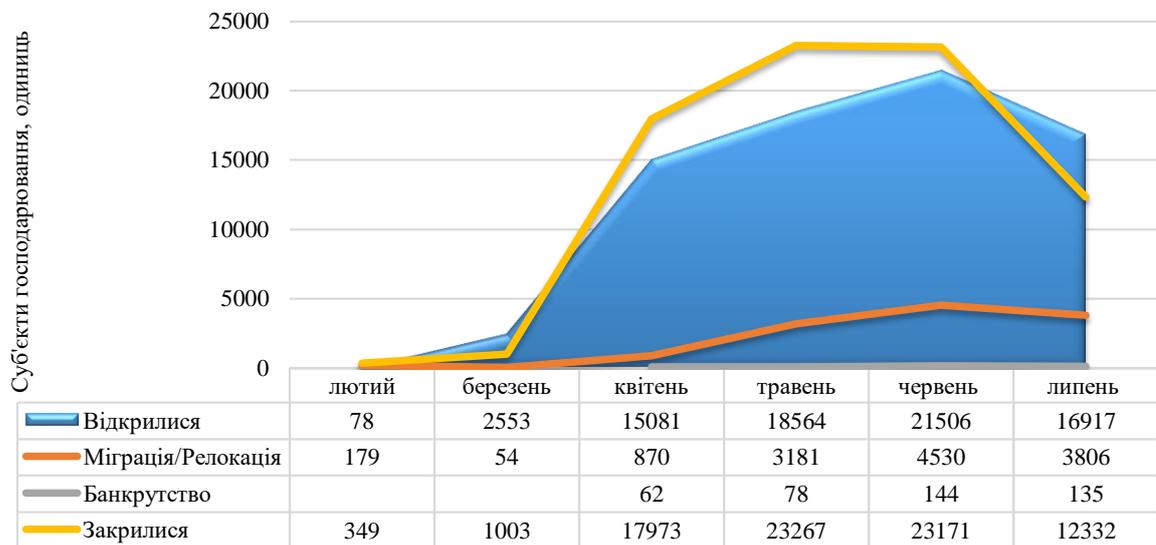

Рис. 2.13. Динаміка реєстрації, міграції/релокації, банкрутства та припинення діяльності суб'єктів господарювання в Україні за лютий – грудень 2022 року

Слід відмітити, що загальна сума прямих збитків, завданих державою-агресором за рік війни фізичним особам – підприємцям та юридичним особам оцінюється експертами у розмірі 13 млрд дол, з них 9 млрд дол – збитки, завдані великому та середньому бізнесу.

Отже, за оцінками МОМ, станом на 23 січня кількість ВПО в Україні становить 5,4 млн осіб. Це дещо менше за 5,9 млн станом на 5 грудня 2022 р. Війна значно вплинула на джерела доходів ВПО. Приблизно кожен четвертий респондент із числа ВПО (24%) зазначає, що основним джерелом доходу домогосподарства є щомісячна грошова допомога для ВПО. Переважна більшість (72%) ВПО, які покладаються на соціальну допомогу, повідомили, що сукупний дохід домогосподарства, поділений на кількість членів

домогосподарства, складає приблизно 2 500 грн (прожитковий мінімум станом на січень 2023 р.) або менше. Міграція населення України, зниження доходів безперечно впливає на формування фінансових ресурсів державного бюджету та потребує подальшого дослідження.

За результатами проведеного дослідження можна підсумувати наступне. Широкомасштабна збройна агресія рф проти України та воєнні дії, розпочаті російськими військами 24 лютого 2022 р., призвели до загибелі й травмування цивільного населення в різних регіонах країни, знищення багатьох об'єктів критичної інфраструктури чи порушення їх функціонування, масових руйнувань цивільних об'єктів. Усе це та інші негативні наслідки воєнного вторгнення, своєю чергою, спричинили масштабну міграцію. За прогнозами Ради ЄС, унаслідок міграції чисельність населення України може скоротитися на 24–33 %, що залежить від тривалості бойових дій та нестабільної роботи інфраструктури.

За офіційними даними, з початку активної фази збройної агресії рф кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб. Змінилася статево-вікова структура населення, зокрема спостерігається скорочення частки молоді віком до 20 років та жінок продуктивного віку. Серед основних видів міграції населення, які наразі спостерігаються в Україні, можна виокремити такі:

- міграція за кордон. Станом на 8 листопада 2022 р. понад 7,8 млн українських біженців були змушені залишити Україну, майже 4,7 млн з них отримали тимчасовий захист⁴. Обсяги міграції перевищують усі показники за період незалежності України з 1991 р.;
- внутрішні переміщення всередині країни. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), переміщення населення всередині України охопило близько 8 млн осіб⁵.

Також не менш серйозною проблемою є необхідність розроблення та

реалізації заходів, спрямованих на зниження рівня безробіття серед внутрішньо переміщених осіб. Дані Державного центру зайнятості свідчать про значну диференціацію регіонів за кількістю зареєстрованих безробітних. Спостерігається певна нерівномірність розподілу внутрішньо переміщених осіб за регіонами. Найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб, котрі мають статус безробітного, сконцентрована в регіонах, територіально наближених до зони бойових дій, або у відносно безпечних для проживання достатньо віддалених регіонах. Це потребує відповідного реагування органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій на наявні виклики, розроблення дієвих заходів щодо сприяння працевлаштуванню безробітних внутрішньо переміщених осіб за допомогою активної політики зайнятості.

Відмічене скорочення доходів населення, в тому числі ВПО негативно впливає на наповнення державного бюджету. Водночас у поточних умовах схарактеризовані процеси створюють можливості для залучення додаткових трудових ресурсів (зокрема, у поєднанні з потенціалом релокованих підприємств) задля стимулювання розвитку громад та регіонів, створення нових осередків господарської активності, зміцнення національної ідентичності між мешканцями різних регіонів України. Тобто можливим є раціональне використання наслідків внутрішніх міграцій завдяки їх перетворенню на рушій (драйвер) розвитку економіки регіонів-реципієнтів.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДОХОДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

3.1. Взаємозв'язок міграції населення України з наповненням дохідної частини державного бюджету

Для успішного та стабільного розвитку держави необхідні фінансові ресурси, за допомогою яких забезпечується виконання основних функцій державними органами влади та вирішення нагальних проблем суспільства. Документ, який містить план по формуванню та використанню фінансових ресурсів є державним бюджетом України. Він наповнюється з різних джерел фінансування, основним з яких є податкові надходження.

Водночас міграційні процеси, спричинені повномасштабним вторгненням російської федерації безперечно вплинули і на наповнення державного бюджету України. Виникає потреба у дослідженні динаміки та структури надходження до державного бюджету України (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Склад та динаміка надходжень до державного бюджету України у 2018-2022 роках, млн. грн [49]

Найменування податку	Роки					Темп зростання		
	2018	2019	2020	2021	2022	2020/2019	2021/2020	2022/2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Всього податкових надходжень	753815,7	799776,3	851114,9	1107090,4	949764,4	146,86	130,08	85,79
Прямі податки:	233883,6	263786,9	278452,7	366056,8	350842,2	156,51	131,46	95,84
податок на доходи фізичних осіб	91741,8	109954,0	117281,3	137555,2	148427,3	149,94	117,29	107,90
податок на прибуток підприємств	96882,3	107086,3	108695,0	147751,7	117049,9	152,51	135,93	79,22

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
рентна плата	45265,7	46746,9	52475,7	80749,4	85365,0	178,39	153,88	105,72
збори на паливно-енергетичні ресурси	-6,2	-0,3	0,7	0,5	0	-8,06	71,43	0,00
Непрямі податки:	520437,2	532134,1	569356,7	737117,6	598922,2	141,63	129,46	81,25
внутрішні податки на товари та послуги	493360,6	502048,1	538896,2	698940,4	569353,8	141,67	129,70	81,46
податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	27076,6	30086,0	30460,5	38177,2	26246,0	141,00	125,33	68,75
Інші податки та збори	-505,1	3855,0	3306,2	3916,5	3322,4	775,39	118,46	84,83
Всього неподаткових надходжень	164676,5	186684,2	212946,9	175358	346327,7	114,07	82,35	197,50
Доходи від власності та підприємницької діяльності	87170,4	114414,8	119155,9	56021,9	87172,4	104,14	47,02	155,60
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної діяльності	18413,6	10377,8	9772	12975,5	8166,1	94,16	132,78	62,93
Інші неподаткові надходження	12399,9	15762,6	15038,2	17994,9	16147	95,40	119,66	89,73
Власні надходження бюджетних установ	46692,6	46129	68980,8	88365,7	234842,3	149,54	128,10	265,76
Доходи від операцій з капіталом	657,5	183	79,4	328,7	611	43,39	413,98	185,88
Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій	1464,8	1139,9	1029,7	1289,9	481090,7	90,33	125,27	37296,74
Цільові фонди	187,5	1770,8	187,1	209,4	136,2	10,57	111,92	65,04
Офіційні трансферти	7306,3	8725	10658	12576,1	9465,6	122,15	118,00	75,27
Усього	928108,3	998278,9	1076016,7	1296852,9	1787395,6	-	-	-

Аналіз структури доходів державного бюджету України засвідчує переважання частки податкових надходжень (рис. 3.1).

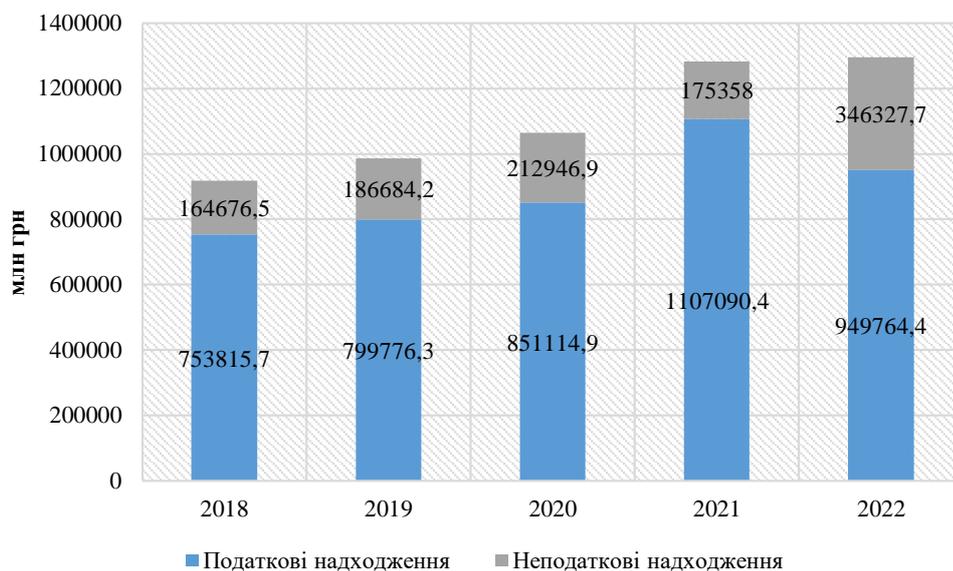

Рис. 3.1. Структура надходжень до державного бюджету України у 2018-2022 роках

У 2022 році спостерігається зростання частки неподаткових надходжень, що пояснюється, в першу чергу, міжнародною фінансовою підтримкою у вигляді грантів та кредитів, що надходили до державного бюджету (рис. 3.2).

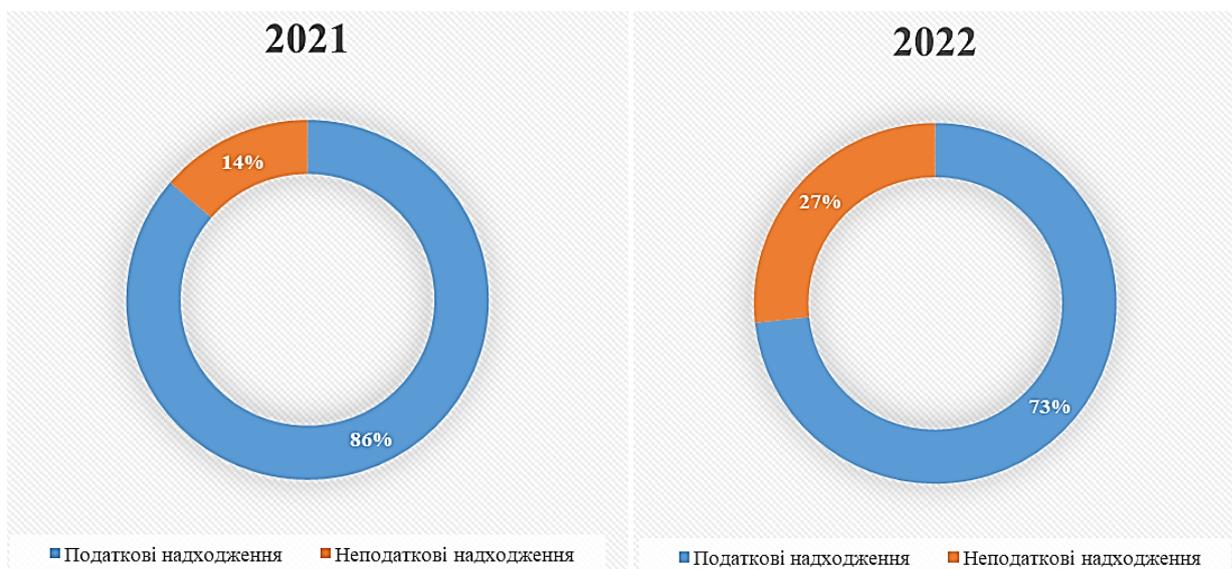

Рис. 3.2. Частка податкових і неподаткових надходжень до державного бюджету у 2021-2022 роках

Враховуючи, що частка податкових надходжень є більш ваговою та залежить від фінансової спроможності населення України, проведемо більш ґрунтовне дослідження їх динаміки та структури.

З наведених у таблиці 3.1 даних можна зробити висновок, що протягом 2018-2021 років відбувалося поступове збільшення податкових надходжень до Державного бюджету України. У 2021 році загальна сума податкових надходжень склала 1107 млрд. грн, що на 46,86% більше за 2018 рік та на 30,08% більше ніж у попередньому році. Основними чинниками, які вплинули на зростання розміру податкових надходжень дохідної частини бюджету є постійне проведення державою детінізації економіки, а також збільшення кількості об'єднаних територіальних громад внаслідок децентралізації, які мають можливість краще контролювати сплату податків та зборів на даній території.

Загалом, спостерігається поступове зростання надходжень по усім видам податків. Зокрема, надходження прямих податків до Державного бюджету збільшилось з 233883,6 млн. грн у 2018 році до 366056,8 млн. грн у 2021 році, а від непрямих податків – з 520437,2 млн. грн до 737117,6 млн. грн відповідно. На рисунку 2.1 помітно, що у доходах Державного бюджету України переважають непрямі податки, з них найбільша частка належить внутрішнім податкам на товари та послуги, зокрема ПДВ та акцизу – близько 63%. Зростання цих видів податків зумовлено посиленням фіскальної функції непрямих податків в кризових умовах, що спричиняє збільшення податкового навантаження на споживання.

Водночас у 2022 році темп зростання склав 85,79%. Зазначене скорочення пов'язано із фізичним знищенням платників податків, втратою виробничих потужностей, релокацією бізнесу, впровадженням податкових преференцій – як наслідків воєнного стану.

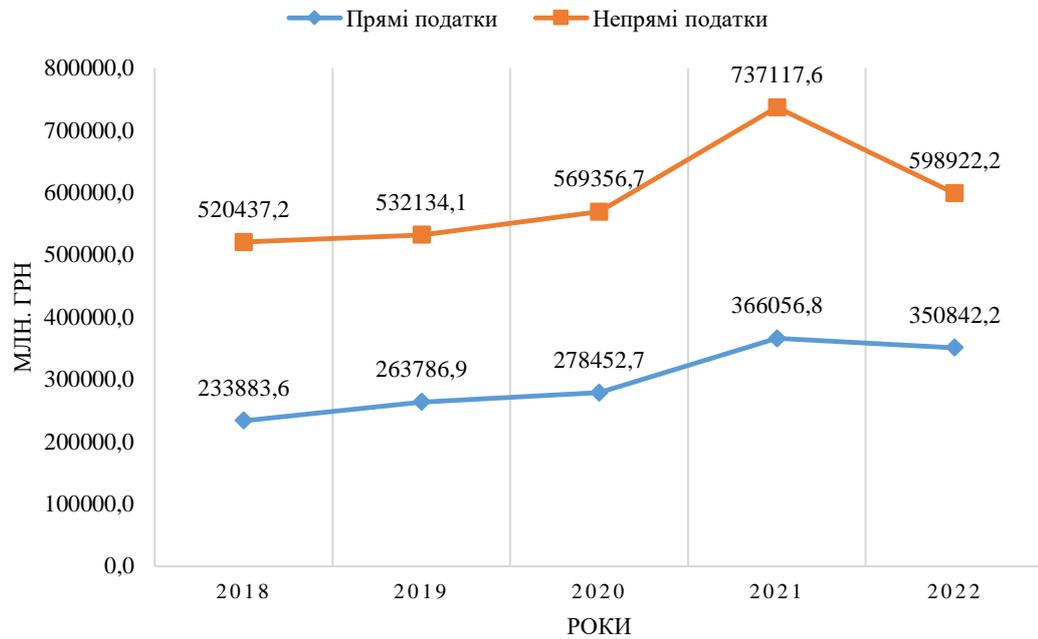

Рис. 3.3. Динаміка надходження прямих та непрямих податків до державного бюджету України протягом 2018-2022 років

Вимушена міграція негативно позначається на економічній активності, у першу чергу, через канал сукупного попиту. До 2022 року саме споживчий попит був ключовим рушієм зростання української економіки. Платоспроможний попит українців стимулював виробництво товарів та надання послуг, сприяв заробіткам компаній, створенню робочих місць та зростанню якості життя. Від'їзд значної кількості платоспроможних українців став важким ударом для економіки, що чітко позначилося на скороченні надходжень від непрямих податків (в тому числі податків на споживання).

Щодо прямих податків, то надходження від податку на доходи фізичних осіб у 2022 році складає 148 млрд. грн, що на 54% більше ніж у 2018 році та на 7,9% більше у порівнянні з 2021 роком. Надходження від податку на прибуток підприємств у 2022 році становить 117 млрд. грн, що на 40% більше ніж у 2018 році та на 25,93% менше у порівнянні з минулим роком. Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств протягом 2018-2022 років наведена на рисунку 3.4.

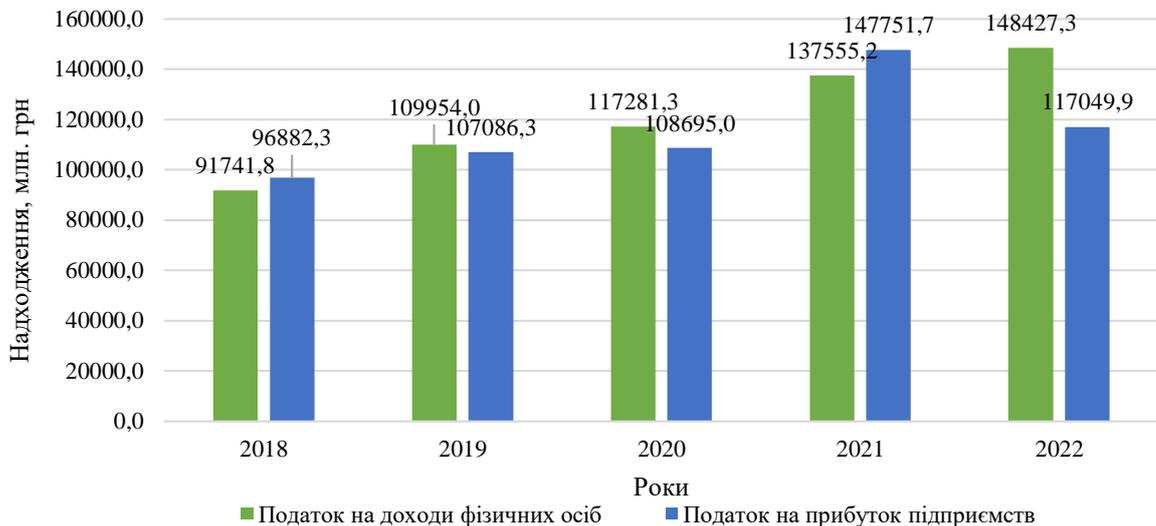

Рис. 3.4. Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств у 2018-2022 роках [49]

Варто зазначити, що ставка податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств становить 18%. Ставка оподаткування в Україні знижувалася починаючи з 2011 року з метою зменшення податкового навантаження на бізнес та виведення з тіні частини підприємницьких доходів. Внаслідок цього податкові надходження від цих податків зросли, тому можна зробити висновок, що прийняття рішення про зменшення ставки оподаткування державними органами влади було вірним.

Зокрема, найбільше зростають надходження рентної плати: у 2018 році їх сума становила 45 млрд. грн, а у 2021 році вона збільшилася у 1,8 разів та склала 81 млрд. грн.

Внутрішні податки на товари та послуги включають акцизний податок з вироблених в Україні та ввезених підакцизних товарів і податок на додану вартість з вітчизняних та імпортованих товарів. Надходження від внутрішніх податків на товари та послуги займають найбільшу частку у структурі податкових надходжень. Таким чином, їх сума у 2021 році склала 699 млрд. грн. що на 41,67% більше ніж у 2018 році.

Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції включають ввізне та вивізне мито. Надходження від сплати цих податків у 2021 році склали

38 млрд. грн, що у 1,4 рази більше ніж у 2018 році, коли їх сума становила 27 млрд. грн.

У 2018 та 2019 роках відбулося недоотримання коштів від зборів на паливно-енергетичні ресурси у розмірі 6,2 та 0,3 млн. грн. Протягом 2020-2021 років помітно покращення ситуації та збільшення до 0,5 млн. грн.

У 2018 році також помітно недоотримання коштів від інших податків і зборів на суму 505,1 млн. грн, але вже у наступному році помітно збільшення до 3855 млн. грн, а у 2021 році – до 3917 млн. грн.

У структурі податкових надходжень найбільшу питому вагу займають внутрішні податки на товари та послуги, частка яких у 2022 році складає 59,95%, що на 3,54% менше ніж у 2018 році. Зменшення відбулося внаслідок зростання інших видів надходжень.

В цілому, коливання часток у порівнянні з попередніми періодами були незначними – до 3 в.п. Питома вага податку на доходи фізичних осіб до 2020 року збільшувалася і склала 13,78%, а у наступному році зменшилася до 12,42%, проте у 2022 році зросла до 15,63%. Частка податку на прибуток підприємств мала незначні коливання у розмірі до 1 в.п. та у 2022 році становила 12,32%. Питома вага рентної плати поступово збільшувалася та склала 8,99% у кінці досліджуваного періоду. Частка податків на міжнародну торгівлю та зовнішні операції зменшилася з 3,59% у 2018 році до 2,76% у 2022 році. У 2018 році відбулося недоотримання зборів на паливно-енергетичні ресурси у розмірі 0,00082%, а у 2019 році – 0,00004% від загальної суми податкових надходжень. У 2020 році було отримано 0,00008%, а у 2021 році – 0,00005%, у 2022 році – 0% зборів на паливно-енергетичні ресурси. Також, у 2018 році відбулося недоотримання інших податків та зборів у розмірі 0,07% від усіх податкових надходжень, але вже у наступному році було одержано 0,48%, у 2020 році – 0,39% та у 2021 і 2022 роках – 0,35%.

Відобразимо графічно структуру податкових надходжень до державного бюджету України за 2022 рік на рисунку 3.5.

Рис. 3.5. Структура податкових надходжень до Державного бюджету України за 2022 рік, % [49]

Наведені дані підтверджують тезу про те, що податкові надходження до державного бюджету формуються переважно з 3 основних видів: внутрішні податки на товари та послуги, податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємства. Таким чином, внутрішні податки на товари та послуги складають 59,95%, податок на доходи фізичних осіб – 15,63%, а податок на прибуток підприємства – 12,32%. Ця група податків займає близько 88% усіх податкових надходжень, тому саме вони у більшій мірі визначають розміри податкових надходжень.

Важливим фіскальним показником є податкове навантаження, яке характеризує сукупний вплив податків на економіку країни в цілому або на окремих суб'єктів господарювання. Фактично податкове навантаження є показником ефективності податкової політики, який впливає на рівень наповнення державного бюджету, рівень податкових надходжень у структурі ВВП і, відповідно, частку ВВП на душу населення.

Збільшення чи зменшення загального податкового навантаження можна здійснювати не тільки регулюванням розміру податкових ставок, а й шляхом зміни обсягів податкових пільг для певних суб'єктів господарювання. Дослідження А. Лаффера підтверджує, що держава зобов'язана завжди проводити помірковану політику податкового тиску для забезпечення

стабільних надходжень. Ця концепція спрямована на зменшення навантаження на суб'єктів оподаткування, а зростання надходжень до бюджету має здійснюватись за рахунок збільшення платників податків та розширення податкової бази [50].

На макрорівні показник податкового навантаження відображає ефективність податкової політики, таким чином, кількісно вимірює сукупний вплив податкових платежів на джерела їхньої сплати. В економічній науці виділяють декілька підходів до оцінювання рівня податкового навантаження, а саме: як відношення суми податкових надходжень у бюджет до величини сукупних доходів приватного сектору; як різниця між загальною сумою податкових надходжень і видатками й трансфертами з бюджету на утримання приватного сектору економіки; як частка податкових бюджетних надходжень у валовому внутрішньому продукті.

Проведемо аналіз рівня податкового навантаження в Україні протягом 2018-2022 років, результати занесемо в таблицю 3.2.

Таблиця 3.2

Показники податкового навантаження в Україні протягом
2018-2022 років

Показник	Роки					Абсолютний приріст		
	2018	2019	2020	2021	2022	2021/2018	2021/2020	2022/2021
Всього податкових надходжень, млн. грн	727250	765835	817348	1064997	949764,4	337746	247649	-115232,60
ВВП, млн. грн	3083409	3675728	3818456	4363582	3865780	1280173	545126	-497802,00
Рівень податкового навантаження, %	23,59	20,83	21,41	24,41	24,57	0,82	3,00	0,16
Власні доходи пенсійного фонду, млн. грн	202084	241752	281751	327007	403900	124923	45256	76893,00
Податкове навантаження на працю, %	6,6	6,6	7,4	7,5	10,4	0,94	0,12	2,95
Загальний коефіцієнт податкового навантаження, %	30,14	27,41	28,78	31,90	35,02	1,76	3,12	3,12

Після проведеного аналізу можна зробити висновок, що рівень податкового навантаження в Україні протягом 2018-2022 років постійно змінювався. У 2019 році помітно зменшення з 23,59% до 20,83%, що відбулося за рахунок значного збільшення ВВП на 592319 млн. грн. Протягом наступних двох років помітно поступове збільшення: у 2020 році – до 21,41%, а у 2021 році – до 24,41%. Це сталося за рахунок значного збільшення розміру податкових надходжень на 247649 млн. грн в порівнянні з минулим роком. Така тенденція може призвести до збільшення тінізації економіки та зменшення рівня економічного розвитку країни. Проте у 2022 році відбулося незначне зростання до 24,57% (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Динаміка податкового навантаження на економіку України протягом 2018-2022 років

Доповненням до зазначеного показника є показник податкового навантаження на працю, його рівень у 2018 та 2019 роках склав 6,6%, у наступному році помітно різке збільшення до 7,4% та у 2021 році – до 7,5%. З метою зниження податкового навантаження на працю в Україні було

проведено пенсійну реформу, відповідно до якої збільшився вік виходу на пенсію та необхідний страховий стаж для отримання пенсії. У 2022 році у зв'язку з воєнним станом показник податкового навантаження на працю зріс до 10,4%.

Загальний коефіцієнт податкового навантаження протягом досліджуваного періоду постійно змінювався і у 2022 році набув максимального значення 35,02%.

Слід зазначити, що податки – це основне джерело надходження до Державного бюджету України, тому суттєвих резервів щодо загального зниження рівня податкового навантаження немає. Але потрібно шукати альтернативні шляхи та резерви перерозподілу податкового навантаження. Досягнути цього можна, зокрема, через перерозподіл оподаткування об'єктів і суб'єктів.

Для України важливо стежити за тим, як трансформується система оподаткування в інших європейських країнах, реагуючи на нові виклики соціально-економічного розвитку. Європейський досвід та історія податкових реформ, які мали позитивний і негативний характер, може бути дуже корисним із точки зору пошуку ефективних податкових інструментів покращення макроекономічної ситуації, збалансування державного бюджету та забезпечення соціальної стабільності в країні [51].

Відповідно до опитувань Світового банку Enterprise у 121 країні у більшості підприємства першочерговим кроком вважають зменшення податкових ставок та часу податкового адміністрування. Дослідження показали, що високі темпи зростання податку на прибуток негативно впливають на інвестування та кон'юнктуру підприємництва. Крім того, країни з високими податковими ставками мають великі неформальні сектори. Також, корпоративні податкові ставки можуть негативно корелювати з економічним зростанням. Інше проаналізоване дослідження показало, що збільшення на 1 процентний пункт ставки загальної суми податку спричиняє одночасно збільшення показника ухилення від сплати податку на 3% [52]. Тим не менш

податки істотно підвищують доходи держави, за рахунок яких уряди можуть фінансувати соціальні програми і провадити державне інвестування, сприяти економічному зростанню і розвитку правильного балансу бюджету. Нині в країнах Європейського Союзу не існує єдиного пропорційного рівня податкового навантаження. Проаналізована динаміка податкового навантаження на економіку України протягом останніх 5 років дозволила визначити, що розмір податкового тягара поступово збільшувався і у 2022 році склав 35,02% від ВВП, в той час як середнє значення у країнах Європи становить близько 40% ВВП.

Як уже зазначалося, від міграційної хвилі постраждали ринок праці, споживання та виробництво, а отже, валовий внутрішній продукт. Звичайно, суттєве просідання української економіки передусім зумовили руйнація меткомбінатів, проблеми з електроенергією та блокування українських портів на початку 2022 року. Однак свій внесок зробила й масштабна міграція.

Проведемо оцінку впливу системи оподаткування на економіку України та наведемо основні макроекономічні показники за 2018-2022 роки (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Основні макроекономічні показники України за 2018-2022 роки

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Податкові надходження, млн. грн	753815,7	799776,3	851114,9	1107090,4	949764,4
Доходи державного бюджету, млн. грн	928108,3	998278,9	1076016,7	1296852,9	1787395,6
Питома вага податкових надходжень у державному бюджеті, %	83,29	82,98	82,57	87,46	61,16
ВВП, млн. грн	3083409	3675728	3818456	4363582	3865780

З наведених вище даних можна зробити висновок, що усі найбільш важливі макроекономічні показники України протягом 2018-2021 років поступово збільшуються. Зокрема, податкові надходження протягом

аналізованого періоду збільшилися на 467455,6 млн. грн та у 2021 році склали 1453804,1 млн. грн. Варто зазначити, що це відбулося за рахунок розширення бази оподаткування та встановлення більш детального контролю за платниками податків. Податкові надходження складають основну частку надходжень до Зведеного бюджету. Протягом 2018-2021 років на їх частку стабільно припадає більше 80 % і у кінці досліджуваного періоду складають 87,46 % від усіх надходжень.

Доходи Зведеного бюджету України також постійно зростали та у 2021 році склали 1662242,7 млн. грн, що у 1,4 рази більше за 2018 рік. Загалом, зростання доходів Зведеного бюджету відбулося за рахунок збільшення податкових надходжень.

Валовий внутрішній продукт України поступово збільшувався: з 3083409 млн. грн у 2018 році до 4363582 млн. грн у 2021 році, що є позитивною тенденцією та свідчить про розширення виробництва в країні та, відповідно, збільшення доходів.

Водночас, у 2022 році окрім доходів Зведеного бюджету України решта показників мають тенденцію до зниження, що безпосередньо пов'язано з військовою агресією російської федерації. Вперше за останні 5 років частка податкових надходжень знизилася до 61,16%.

На рисунку 3.7 наведено динаміку основних макроекономічних показників України: ВВП, податкових надходжень та доходів бюджету України протягом 2019-2022 років.

З наведених даних помітно, що темпи зростання усіх трьох аналізованих показників є подібними за змінами: зниження темпів зростання податкових надходжень призводить до зниження темпів зростання Зведеного бюджету та загального ВВП, та навпаки. Це свідчить про значний вплив податкових надходжень на основні макроекономічні показники України. Можна зробити висновок, що загальний економічний розвиток нашої держави в значній мірі залежить від системи оподаткування – існує тісний взаємозв'язок між податковими надходженнями та загальним економічним зростанням держави.

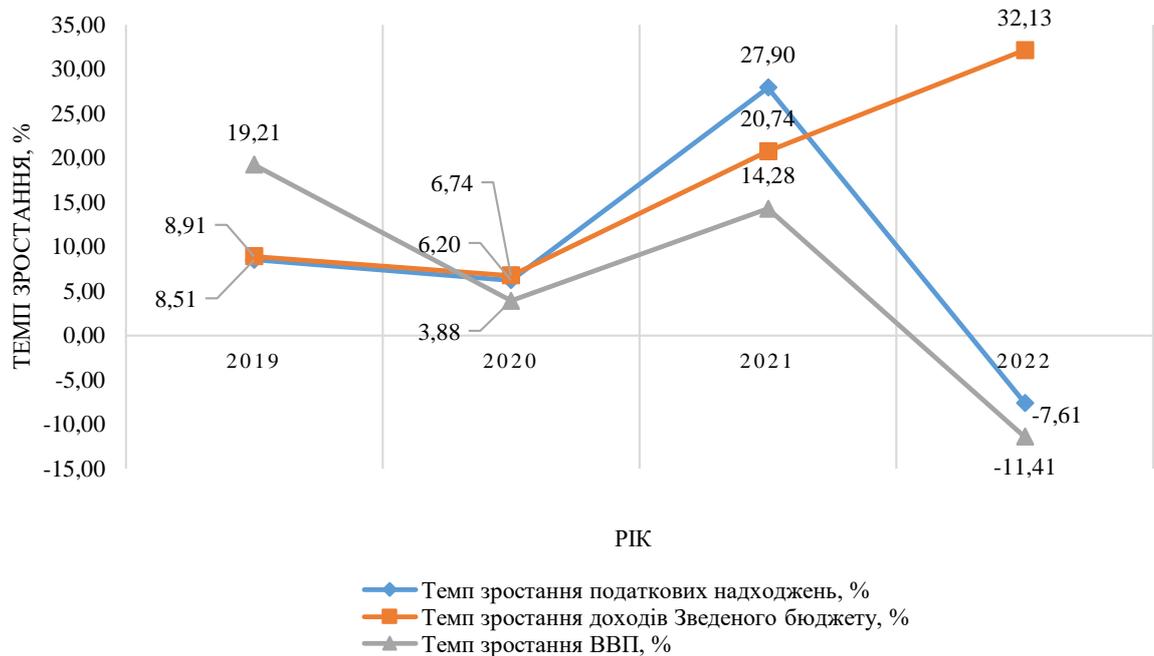

Рис. 3.7. Динаміка ВВП, податкових надходжень та доходів Зведеного бюджету України протягом 2019-2022 років

Виключення становить 2022 рік, який ознаменувався безпрецедентною загрозою для національної економіки – війною.

Отже, до 2022 року саме споживчий попит був ключовим рушієм зростання української економіки. Платоспроможний попит українців стимулював виробництво товарів та надання послуг, сприяв заробіткам компаній, створенню робочих місць та зростанню якості життя. Від'їзд значної кількості платоспроможних українців став деструктивним фактором для національної економіки та потребує впровадження регуляторних заходів.

3.2. Напрями підтримки внутрішньо переміщених осіб як базису забезпечення стабільних надходжень до державного бюджету України

Внутрішня міграція дуже впливає на розвиток людського капіталу і може стати істотним фактором перерозподілу людських ресурсів усередині

країни.

До регіонів, з яких виїжджали найбільше, увійшли Харківська, Київська, Донецька та Луганська області, а прийняли ВПО найбільше Дніпропетровська, Київська, Львівська, Вінницька та Полтавська області (рис. 3.8).

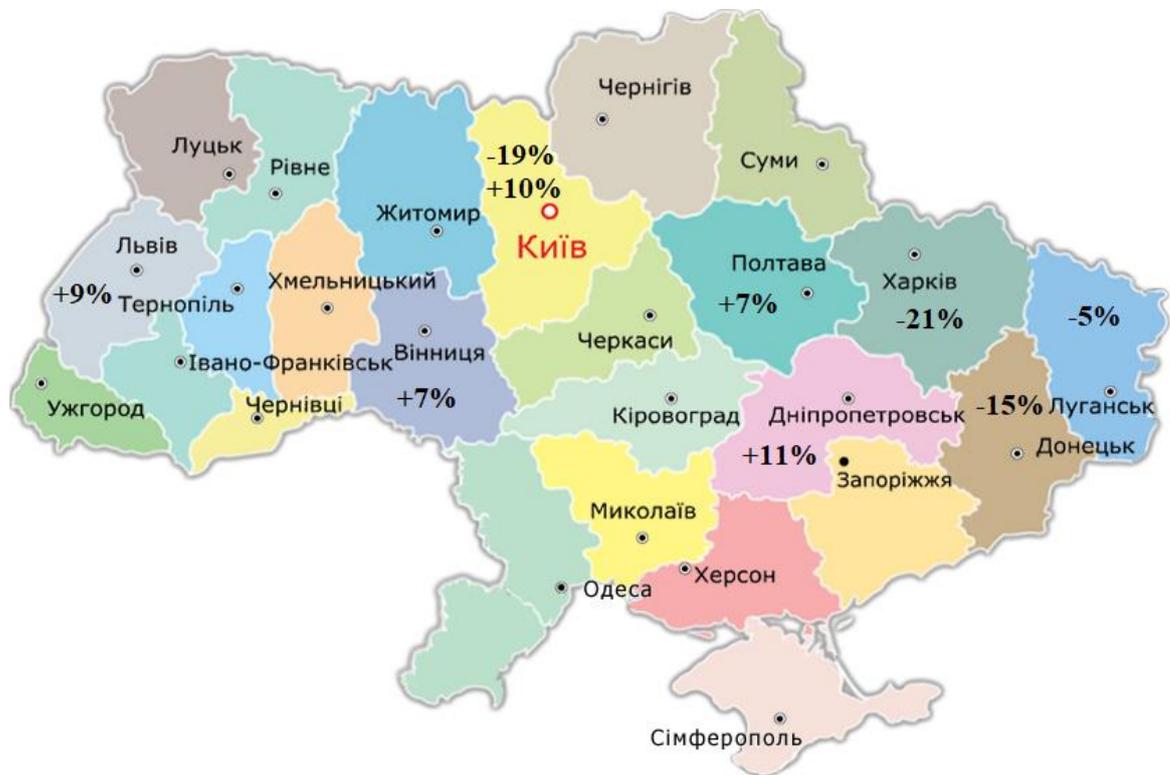

Рис. 3.8. Карта внутрішньо переміщених осіб в Україні, вересень 2022 року

Значна частина внутрішньо переміщених осіб – це представники вразливих груп: діти, вагітні та годуючі жінки, люди похилого віку, інваліди та люди з хронічними захворюваннями, особи, які безпосередньо постраждали від насильства.

Постановою КМУ від 16.04.2022 р. № 457 визначено оновлені умови підтримки окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Передбачається, що за березень та квітень 2022 року допомога надається всім внутрішньо переміщеним особам. Допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам надається в наступних розмірах:

- для осіб з інвалідністю та дітей – 3 000 гривень;
- для інших осіб – 2 000 гривень.

Отримана допомога на проживання не оподатковується податком на доходи фізичних осіб та не враховується при обчисленні сукупного доходу домогосподарства під час призначення інших видів соціальної допомоги. Варто зазначити, що такі види допомоги потребують значного фінансування, яке відбувається внаслідок перерозподілу надходжень до бюджету, що забезпечуються, зокрема, за рахунок податкових надходжень. Таким чином, протягом квітня 2022 року на виплату допомоги на проживання Мінсоцполітики спрямувало більше 5,8 млрд. грн.

Аналізуючи звіт Міжнародної організації з міграції, опублікований у квітні 2022 року, можна зробити висновок, що доходи українських внутрішніх переселенців скоротилися у 3 рази порівняно з довоєнним часом, а третя частина переселених сімей повністю втратила джерела доходів. Ті, хто нікуди не переселилися, теж постраждали – їхні доходи в середньому скоротилися у 2 рази, а п'ята частина залишилася без доходів, внаслідок чого бюджет України недоотримує значну частку ПДФО. Якщо додати до цього зміну споживчих переваг, а саме те, що люди економлять, але відраховують армії та волонтерам, отримується падіння внутрішнього попиту на традиційні товари та послуги щонайменше у 3 рази, що веде за собою недоотримання надходжень з ПДВ до бюджету України.

Вище зазначені заходи з лібералізації економіки свідчать, що в уряді чітко усвідомлюють прямий взаємозв'язок, який існує між ступенем економічної свободи і темпами економічного розвитку. Слід зазначити, що започатковані зміни повинні не лише продовжуватися, але і посилюватися на повоєнному етапі. В іншому разі вітчизняна економіка повернеться у минуле з монополізацією ринків, корупцією, високою енергомісткістю виробництва, переважанням сировинних галузей, низькою якістю соціального капіталу, незадовільним інвестиційним кліматом тощо.

Це означає, що вже сьогодні має формуватися стратегія повоєнного економічного розвитку України, орієнтована на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію.

По-перше, необхідно зберегти та почати розвивати започаткований курс на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки. Насамперед, це стосується скорочення кількості контролюючих органів та їх повноважень, а також лібералізації дозвільних процедур. Окрім цього, потрібно забезпечити подальше зниження податкового навантаження на економіку, зокрема шляхом диференціації ПДВ, передусім впровадження нульової ставки на соціально значимі групи товарів, суттєвого зменшення податків на працю: ЄСВ та ПДФО, принаймні для малого бізнесу, а також нівелювання митних бар'єрів або цілковита ліквідація, крім випадків захисту внутрішнього ринку від субсидованого імпорту чи імпорту з недружніх країн. Таким чином, державі необхідно на основі радикальних реформ війни запропонувати постійну податкову модель з мінімальними регуляціями, невеликою кількістю податків та помірним навантаженням (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Шляхи скорочення кількості податків

Діючі податки	Можливі зміни
Податок на прибуток підприємств	Податок на виведений капітал
ПДВ	Диференціація ПДВ
Акциз	Акциз
ПДФО (5%, 9%, 18%)	ПДФО (прогресивна система: 15%, 18%, 25%)
ЄСВ	Поетапне скасування
Військовий збір	Скасування
Рентна плата	Рентна плата
ЄП	ЄП
Мито	Мито
Податок на майно	В склад місцевого податку
Екологічний податок	В склад місцевого податку
Збір за місяць для паркування транспортних засобів	В склад місцевого податку
Туристичний збір	В склад місцевого податку
-	Місцевий податок

Зворотною стороною запропонованих змін є суттєве обмеження соціальних видатків та мінімізація бюджетного сектору економіки. Це повинно стати другим пріоритетом економічної модернізації України. Війна показала, що соціальні програми не мають жодного значення, якщо країна не здатна захистити себе від зовнішньої агресії.

Варто зауважити, якби сотні мільярдів гривень, які щорічно витрачалися з Державного бюджету України на житлові субсидії та різні соціальні виплати, були скеровані на розбудову збройних сил і на розробку нових видів озброєння (принаймні протягом 2015-2021 років), то соціальний захист тих мільйонів українців, які сьогодні залишилися без житла та без роботи, був би точно вищим, ніж це є зараз. Саме тому видатки на оборону є головним засобом забезпечення соціального захисту громадян.

Натомість значна частина соціальної підтримки для малозабезпечених, включаючи безробітних, має реалізовуватися переважно через налагодження механізму громадських робіт, який потрібно впроваджувати вже сьогодні. Адже, з одного боку, розмір соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам необхідно поступово збільшувати, а з іншого, ці особи повинні дедалі активніше залучатися до виконання громадських робіт у тилу: тих, які пов'язані з підтримкою армії, наприклад, харчування, логістика, транспортування, та тих, які стосуються потреб цивільного населення: відбудова пошкоджених ракетними обстрілами об'єктів інфраструктури, послуги зі складування, сортування та розподілу гуманітарної допомоги, робота в сільському господарстві тощо. Важлива сфера громадських робіт, перспектива якої зараз відкривається – це житлове будівництво, у першу чергу тимчасового житла для переселенців у районах їх тимчасової дислокації, а в перспективі – відбудова пошкодженої житлової та соціальної інфраструктури на звільнених територіях.

Варто зазначити, що іншим напрямом зменшення бюджетних видатків у контексті реалізації запропонованих заходів з мінімізації фіскального навантаження на економіку, є реформування системи фінансово-бюджетного

забезпечення науково-освітньої сфери. Насамперед це стосується переведення наукових установ, зокрема інститутів НАН України та галузевих академій (НААН, АМН тощо) виключно на проєктне фінансування, а також різкого скорочення бюджетного фінансування для закладів вищої освіти, тобто відповідне фінансування має бути збережене для чітко визначеного кола бюджетних місць на окремих спеціальностях, які будуть визначені як особливо значимі для розвитку держави [61].

Завершальною частиною пропонованої концепції реформування вітчизняної економіки в умовах військового стану з огляду на пріоритети її повоєнного розвитку є зміна цілей структурної економічної політики держави. Тобто, замість існуючої практики державної підтримки бюджетоформуючих та експортоорієнтованих галузей, які визначають сировинний характер української економіки, уряд має стимулювати розвиток малого бізнесу, одночасно заохочуючи самозайнятих осіб і підприємців інвестувати у стартапи та реалізацію інноваційних проєктів. Зокрема експерти з цього приводу відзначають: «Після закінчення війни можливостей для будь-якого бізнесу буде багато. Дуже важливо, щоб наша держава мала орієнтир на розвиток країни через підтримку малого бізнесу, бо якщо фокус буде, як завжди, на великі корпорації та монополістів, повернути сюди біженців, що вже перетнули наш кордон, буде вкрай важко» [62].

Таким чином, слід зазначити, що повоєнне економічне зростання в Україні можливе в тому разі, якщо заходи економічної політики держави реалізовуватимуться за допомогою чіткої та послідовної стратегії, яка спрямована на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату. Основним пріоритетом такої стратегії має стати зміна бюджетних орієнтирів держави. Тобто, замість переобтяження державного бюджету різного роду соціальними програмами, основний акцент має бути зроблений на фінансуванні оборонних програм та розбудові військово-промислового комплексу, включаючи створення сучасної системи територіальної оборони. Крім того, бюджетне фінансування слід

спрямовувати на гарантування населенню базових медичних (соціальна медицина) та освітніх (шкільна освіта) послуг, а також на підтримку закладів культури (музеї, бібліотеки, театри тощо).

Натомість вирішення переважної більшості соціальних проблем мешканців нашої держави має відбуватися в основному за рахунок стимулювання їх самозайнятості, включаючи зменшення податкового навантаження на працю, та впровадження дієвого механізму громадських робіт. Це створить передумови для зростання доходів громадян, зменшення рівня їх безробіття та працевлаштування в легальному секторі економіки, який дає змогу отримати значно вищий рівень соціальних гарантій ніж у тіньовому секторі.

Зважаючи на результати дослідження, можна сформулювати наступні рекомендації:

1. Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству соціальної політики України, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій України, обласним військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування:

– сформувати єдиний загальнонаціональний електронний реєстр відомостей щодо зареєстрованих ВПО або доповнити чинний Єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб такою інформацією: даними про здобуту освіту, професію та посаду, яку особа обіймала до вимушеного переїзду, інші кваліфікаційні навички, її контактні дані. Такі відомості мають на регулярній основі оновлюватися та надаватися органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями до відповідального центрального органу ведення реєстру.

2. Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій України, Міністерству цифрової трансформації України, Службі зайнятості України:

– розробити та впровадити інтерактивну карту професійно-освітньо-кваліфікаційних характеристик ВПО (на підставі Єдиного реєстру

професійно-освітньо-кваліфікаційних даних щодо ВПО), які переміщуються до інших регіонів / громад України, задля інформування потенційних інвесторів, роботодавців.

3. Міністерству соціальної політики України, Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерству цифрової трансформації України:

– задля сприяння підтримки малого та середнього бізнесу, що перемістився до нових громад / регіонів, створити платформу з мікрофінансування та краудфандингу.

4. Державному центру зайнятості спільно з обласними військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування:

– упроводити механізм моніторингу актуальних потреб регіонів у фахівцях у спосіб організації проведення опитувань серед найбільших роботодавців регіону (державних, комунальних та приватних підприємств, включно переміщених у рамках релокації);

– налагодити на системній основі інформування внутрішньо переміщених осіб щодо пропозицій на ринку праці в приймаючій громаді / регіоні, а також можливості одноразового отримання ваучера для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці (для перепідготовки за робітничою професією, спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями, згідно з пріоритетними видами економічної діяльності);

– упроводити механізми сприяння здійсненню прискореного тренінгового навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації ВПО, які зможуть бути задіяні як нові працівники, зокрема евакуйованих підприємств;

– упроводити навчання за освітніми програмами перекваліфікації чи набуття нових кваліфікацій жінками у нових місцях їхнього проживання;

– упроводити за участі донорів влади систему консультаційних центрів підтримки трудових іммігрантів з питань правової допомоги, умов проживання,

вивчення української мови.

5. Міністерству соціальної політики України, Службі зайнятості України:

– розробити та впровадити в 2023 р. Програму сприяння професійній самореалізації жінок з дітьми завдяки забезпеченню їхньої професійної підготовки та перепідготовки (з використанням можливостей служби зайнятості).

6. Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України:

– упровадити систему постійного моніторингу динамічних змін безпечності регіонів у форматі інтерактивної карти.

7. Обласним військовим адміністраціям спільно з органами місцевого самоврядування:

– упровадити регіональні програми облаштування локацій для ВПО з використанням потенціалу малолюдних, фактично занепалих населених пунктів у сільській місцевості;

– упровадити регіональні програми організації роботи достатньої кількості центрів гуманітарної підтримки, покликаних сприяти інтеграції, передусім російськомовного населення, у мовно-культурне середовище регіону;

– упровадити систему та механізми формування резервів зі стратегічно важливих для забезпечення життєдіяльності ресурсів із надлишком у 10–30 % (залежно від регіону) на випадок непередбачуваних ситуацій та додаткового припливу ВПО.

8. Національному агентству кваліфікацій спільно з Державним центром зайнятості, органами місцевого самоврядування:

– упровадити на постійній основі систему інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливості підтвердження результатів неформального навчання у кваліфікаційних центрах, участі в програмах професійної підготовки (за дуальною формою);

– розробити та впровадити спеціальні навчальні курси для

іммігрантів, орієнтовані на потреби ринку праці, а також курси вивчення української мови як іноземної, курси основ українського законодавства.

9. Кабінету Міністрів України:

– створити Державний комітет роботи з українською діаспорою, який у т. ч. буде здійснювати напрацювання та впровадження політики в контексті розвитку зв'язків українців з усього світу з їхньою історичною Батьківщиною;

– упровадити інституційні механізми підтримки громадян України щодо повернення на Батьківщину, а саме: допомогу на відновлення зруйнованого житла, кредити на заснування власного бізнесу, гуманітарну й фінансову допомогу на поточні потреби, медичні послуги та соціальну допомогу; цільові проєкти підтримки біженців і забезпечення їхньої зайнятості. Ці проєкти можуть частково фінансувати міжнародні донори в рамках плану післявоєнного відновлення, вони також мають координуватися з урядами приймаючих країн, які будуть готові підтримувати процес повернення українців на батьківщину після закінчення війни;

– створити спеціальну інфраструктуру з підготовки й тимчасового виїзду на роботу людей, які мають у цьому потребу або бажання. Така інституція має пропонувати мігрантам, що виїжджають, юридичні, банківські, страхові, іпотечні інструменти, щоб тримати з ними зв'язок протягом їхнього міграційного циклу та стимулювати їхнє повернення на Батьківщину.

3.3. Формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів у післявоєнний період

Актуальність проблеми формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства полягає в тому, що після закінчення війни існує вірогідність приїзду в Україну великої кількості працівників із країн, які розвиваються. Нині від політиків провідних

західних країн досить чітко пролунали запевнення щодо фінансової та матеріальної підтримки України у відновленні економіки після закінчення воєнної агресії.

Наразі обсяги інвестицій та форми надання допомоги невідомі. Так, за даними Світового банку, для відновлення після війни української економіки потрібна масштабна програма на кшталт «Плану Маршалла». Загалом це може обійтись у близько 500–600 млрд євро [53]. Зрозуміло, що відновлення української економіки потребуватиме величезної кількості трудових ресурсів. Також є очевидним, що для успішного відродження економічного потенціалу України у стислі строки необхідно буде залучення іноземної робочої сили. За підрахунками, потреба в мігрантах з інших країн становить близько 1–1,2 млн людей на рік [54].

На сьогодні загрози та ризики, що пов'язані з масовим припливом трудових іммігрантів із країн, які розвиваються, розглядаються як суто гіпотетичні, оскільки немає відносно чіткого уявлення щодо строків закінчення бойових дій, механізмів економічного відновлення та обсягів інвестицій в українську економіку. Проте немає сумнівів, що після закінчення війни та завдяки міжнародній допомозі в Україні з'явиться попит на робочу силу, який можна буде задовольнити шляхом залучення трудових іммігрантів із країн, що розвиваються.

Отже, доцільно заздалегідь визначити потенційні загрози та проблеми, з якими доведеться мати справу, формуючи державну політику адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства під час відновлення економіки України.

Соціокультурний контекст формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства визначає низка чинників.

По-перше, існують доволі сильні консервативні установки в масовій свідомості щодо неприйняття представників культур та етносів, які є незрозумілими пересічним українцям. Як свідчать опитування Київського

міжнародного інституту соціології, у масовій свідомості фіксується досить високий (порівняно з представниками інших етносів) рівень ксенофобії до представників тих етнічних груп, які потенційно можуть стати трудовими іммігрантами. Таке ставлення пояснюється передусім тим, що більшість українців просто не має досвіду спілкування та спільної діяльності з представниками країн Азії та Африки. У середовищі тих соціальних груп, які мають аналогічний досвід (наприклад, студентів), такі настрої не домінують.

По-друге, відсутній належний досвід адаптації великої кількості трудових іммігрантів. Такого досвіду немає ані в органів управління, ані в населення. В Україні працюють трудові іммігранти з країн Азії та Африки, але їхня кількість невелика, вони займають локальні сектори у сфері торгівлі й послуг.

По-третє, неоднозначний досвід залучення іноземних топменеджерів у сферу управління. Свого часу діяльність експатів на керівних посадах в органах управління, у державних корпораціях та наглядових радах неодноразово піддавалась критиці (не завжди об'єктивній). Проте зауважимо, що громадська думка лояльно ставиться до діяльності численних іноземних експертів і радників, які консультують органи влади та органи самоврядування.

Водночас очевидно, що в разі реалізації масштабних планів західних партнерів із відновлення економіки іноземні фахівці обійматимуть керівні посади в царині реалізації економічних проєктів. Потенційні донори неодноразово вказували: фінансові та матеріальні ресурси, що надаватимуться Україні, будуть використовуватися під їхнім контролем і, скоріш за все, за їхньою участю.

По-четверте, наявність великої кількості трудових емігрантів з України. До війни Україна фактично перетворилася на країну-донора трудових ресурсів для країн Східної та Центральної Європи. За різними підрахунками, кілька мільйонів українських громадян працювали за кордоном. Уряди деяких європейських країн проводили цілеспрямовану

політику залучення трудових мігрантів з України, створюючи для них привабливі умови.

Ситуація погіршується тим, що мільйони українських біженців опинилися за кордоном унаслідок воєнної агресії. Нині маємо різні експертні оцінки щодо того, скільки з них повернеться після закінчення війни на Батьківщину. Чимало експертів стверджують, що багато з тих, хто зміг адаптуватися, залишиться за кордоном. При цьому потрібно враховувати, що навряд чи творці «Плану Маршалла для України» створять економічні умови та забезпечать рівень оплати праці привабливіший, ніж у країнах Східної та Центральної Європи, де працюють українські заробітчани.

Отже, цілком імовірно, що доведеться зіткнутися з парадоксом, коли в умовах гострого дефіциту трудових ресурсів мільйони українців будуть працювати за кордоном, водночас міжнародні рекрутингові агентства залучатимуть в Україну велику кількість трудових іммігрантів із країн, що розвиваються.

Оскільки, як уже зазначалось, наразі не відомі конкретні напрями та обсяги відновлення української економіки, можна визначити лише ключові питання майбутньої державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства.

Метою державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства має бути формування міграційної політики максимально ефективною для відновлення економічного потенціалу України.

Необхідно розрізняти поняття «адаптація» та «інтеграція». Під адаптацією розуміють освоєння іммігрантом необхідних умов діяльності в інокультурному середовищі, як-то: базове знання мови; ознайомлення з культурою та традиціями; орієнтація в законодавстві країни перебування.

Інтеграція – це «створення для іммігрантів умов для самостійного існування, пов'язаного з використанням можливостей, які створюються на ринку праці, у системі освіти та медичних послуг, а також участю в

суспільному житті та використанням громадянських прав з урахуванням культурних та релігійних потреб» [55].

Варто враховувати, що після відновлення економіки частина трудових іммігрантів прагнучиме залишитися в Україні, отримати громадянство або дозвіл на тривале перебування. За умов ефективної міграційної політики це сприятиме зміцненню трудових ресурсів та ринку праці.

Міграція впливає на всі сфери суспільства: економіку, політику, культуру, демографічний стан, міжетнічні та релігійні відносини, криміногенну ситуацію. Тому розробники державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів мають донести до громадської свідомості українського суспільства масштаби проблем, з якими доведеться мати справу.

Масова трудова міграція пов'язана з численними викликами суспільству, що приймає мігрантів. Позаяк ці люди несуть моделі поведінки, культурні та релігійні установки, які не відомі суспільству, що приймає, та подекуди суперечить усталеним традиціям. З іншого боку, міграція – це явище, що притаманне глобальним процесам. Чимало розвинутих країн досягли економічного та соціального успіху завдяки здатності абсорбувати здібності мігрантів. У результаті мігранти сприяли зміцненню трудового потенціалу та економічному розвитку цих країн.

Після отримання Україною статусу країни на вступ до ЄС на порядку денному постало завдання імплементації у вітчизняне законодавство європейських стандартів у галузі міграційної політики. «Аналіз імміграційного досвіду країн Європейського Союзу приводить до переконаності в історичній незворотності процесів міжнародної імміграції, у необхідності державних і громадських зусиль щодо інтеграції іммігрантів до європейського соціуму на засадах багатокультурності (рівноправності)» [56].

Так, серед інструментарію, котрий застосовується у європейських країнах, є практика впровадження спеціальних програм, які містять освітні та економічні інструменти адаптації – перенавчання на затребувані на ринку

праці професії, стимулювання роботодавців до прийому на роботу мігрантів, програми часткової й тимчасової зайнятості, практика створення програм розвитку самозайнятості серед іммігрантів, надання юридичної та інформаційної підтримки їхнього бізнесу [57].

Під час імплементації європейської практики адаптації іммігрантів потрібно враховувати і позитивний, і негативний досвід, набутий країнами ЄС. Упродовж останніх десятиріч у країни ЄС іммігрувало кілька мільйонів вихідців із країн Азії та Африки, при цьому умовне лідерство серед них належить мешканцям із мусульманських країн. Наслідком масової міграції до ЄС із країн, що розвиваються, стало формування анклавів населення за етнічними та релігійними ознаками, яке не має потреби до соціокультурної інтеграції у країни, де вони перебувають. Значна кількість мігрантів, які не мають потреби до інтеграції, є джерелом соціальної напруженості, погіршення криміногенної ситуації, тіньової економіки. В сукупності це створює неабиякі загрози дестабілізації. Вони набувають таких масштабів, що експерти вказують на доцільність застосування поняття «міграційна зброя». «Під міграційною зброєю слід розуміти негативні впливи масової міграції, спрямованої внаслідок провокування штучної кризи певними силами в конкретні країни для здійснення на їхні уряди і суспільства політичного, соціокультурного, економічного та психологічного впливів» [58].

У міграційному законодавстві України наявна прогалина щодо гіпотетичної ситуації появи в країні великої кількості трудових іммігрантів.

У Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року стверджується, що, «ураховуючи несприятливі демографічні тенденції, скорочення чисельності населення України, імміграція є важливим засобом уповільнення депопуляції. Проте вона здатна забезпечити позитивний ефект лише за умови повноцінної інтеграції прибулих в суспільство. Разом з тим така складова міграційної політики, як інтеграція мігрантів, недостатньо розроблена» [59]. Водночас передбачені Стратегією заходи не відображають

усього розмаїття проблем, що виникають під час регуляції імміграції в Україну іноземців [60].

Отже, чинна міграційна нормативно-правова база не розрахована на прибуття в Україну великої кількості трудових іммігрантів з метою участі у відновленні економіки у повоєнний період. Очевидно, що з цією метою необхідно схвалювати окремий закон, у якому були би визначені шляхи адаптації та інтеграції трудових іммігрантів.

Отже, проведений аналіз доходів державного бюджету дозволив встановити безпосередній зв'язок з міжраційними процесами. Вимушена міграція негативно позначається на економічній активності, у першу чергу, через канал сукупного попиту. До 2022 року саме споживчий попит був ключовим рушієм зростання української економіки. Платоспроможний попит українців стимулював виробництво товарів та надання послуг, сприяв заробіткам компаній, створенню робочих місць та зростанню якості життя. Від'їзд значної кількості платоспроможних українців став важким ударом для економіки, що чітко позначилося на скороченні надходжень від непрямих податків (в тому числі податків на споживання).

Підтримку внутрішньо переміщених осіб правомірно визначено базисом забезпечення соціально-економічної стійкості України та основою забезпечення доходів державного бюджету. Внутрішньо переміщені особи тимчасово втратили можливість повернення на території свого постійного проживання і можуть не отримати такої змоги (від кількох місяців до року) навіть після завершення активних бойових дій. Близько третини ВПО планують залишитися в місцях тимчасового перебування, тому необхідно вже сьогодні сприяти соціалізації ВПО в нових умовах, залучати людський потенціал ВПО в регіональну економіку приймаючих регіонів, організувати їхній побут і працевлаштування. Також актуальним є оцінювання поточного трудових ресурсного потенціалу Західного регіону

України (територія, куди найчастіше прямують ВПО) та сприяння залученню людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки. Украв важливим для забезпечення можливостей результативного працевлаштування внутрішньо переміщених осіб є налагодження координаційних зв'язків з релокованими підприємствами щодо потреби у кваліфікованих працівниках (за професіями), організація професійного навчання, залучення органів місцевого самоврядування, організацій роботодавців до визначення структури потреби в робочій силі (за професіями).

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Доходи бюджету є основою реалізації функцій держави, оскільки вони забезпечують фінансові ресурси для функціонування національного господарства та задоволення потреб країни. Податкові надходження є найбільш вагомим компонентом доходів бюджету. Вони формуються з оподаткування доходів, майна, товарів і послуг, що продаються, а також з інших податків і зборів. Податки є важливим інструментом управління економікою та соціально-економічним розвитком країни. Неподаткові доходи бюджету включають такі джерела, як доходи від державного майна, доходи від участі в капіталі підприємств, доходи від збуту товарів та послуг, а також штрафи і пені. Ці доходи можуть становити значну частку доходів бюджету і мають свою вагу у фінансовому забезпеченні держави.

2. Забезпечення обґрунтованого та виваженого розподілу та перерозподілу ВВП через бюджет є важливим завданням для забезпечення збалансованого розвитку країни. Доходи бюджету, як фінансові ресурси, спрямовуються на забезпечення соціально-економічного розвитку, включаючи підвищення темпів економічного зростання та покращення рівня життя і якості населення. Враховуючи це, розуміння доходів бюджету як еквівалентної вартості суми коштів, що надійшли в розпорядження держави для функціонування національного господарства і задоволення потреб країни, є доцільним підходом.

3. Збройна агресія росії проти України та воєнні дії мали серйозні наслідки для цивільного населення. Вони включають загибель та травми серед мирних жителів, руйнування об'єктів інфраструктури та масштабну міграцію. За офіційними даними, кількість населення України зменшилася на 6,7 мільйона осіб з початку активної фази агресії. Розподіл населення за статеві-віковою структурою також зазнав змін, зокрема спостерігається

скорочення частки молоді та жінок продуктивного віку.

У зв'язку з конфліктом в Україні спостерігається два основних види міграції: міграція за кордон та внутрішні переміщення. Більше 7,8 мільйонів українських біженців залишили країну, а близько 4,7 мільйона з них отримали тимчасовий захист. Це найбільші обсяги міграції в історії незалежної України. Крім того, близько 8 мільйонів осіб були переміщені всередині країни.

4. Масштабна міграція має свої наслідки, включаючи соціально-економічні проблеми. Одним із них є питання безробіття серед внутрішньо переміщених осіб. Є потреба в розробленні та реалізації заходів, спрямованих на працевлаштування цих людей. Розподіл безробітних внутрішньо переміщених осіб нерівномірний за регіонами, з великою кількістю безробітних у регіонах, наближених до зони конфлікту. Тому необхідно активно втручатися органам місцевого самоврядування та військовим адміністраціям, щоб допомогти безробітним знайти роботу.

Водночас, кризова ситуація в Україні також може створити можливості для розвитку. Переселенці можуть стати додатковими трудовими ресурсами для стимулювання розвитку громад та регіонів, створення нових центрів господарської активності і зміцнення національної ідентичності. Це вимагає розумного планування та ефективних політик, спрямованих на розвиток економіки та соціального благополуччя регіонів, які приймають переселенців.

5. Вирішення проблем, пов'язаних з міграцією та безробіттям, потребує комплексного підходу, включаючи координацію зусиль від уряду, місцевих органів влади та міжнародних організацій для забезпечення захисту та соціально-економічної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Адже міграційні процеси безпосередньо впливають на наповнення державного бюджету.

6. Аналіз доходів державного бюджету дозволив встановити безпосередній зв'язок з міжнародними міграційними процесами. Вимушена

міграція негативно впливає на економічну активність, перш за все через сукупний попит. До 2022 року саме споживчий попит був основним драйвером зростання української економіки. Платоспроможний попит українців стимулював виробництво товарів та надання послуг, сприяв заробіткам компаній, створенню робочих місць та підвищенню якості життя.

Від'їзд значної кількості платоспроможних українців сильно ударив по економіці, і це чітко відобразилося у скороченні надходжень від непрямих податків, зокрема податків на споживання. Зменшення числа платників цих податків призводить до скорочення бюджетних надходжень, що може створити проблеми для фінансування різних секторів і програм держави.

7. Податки на споживання є одним зі способів збору коштів до державного бюджету і залежать від рівня споживання населення. Якщо значна кількість платоспроможних громадян залишають країну, то зменшується загальний споживчий попит, що може призвести до скорочення виробництва товарів та послуг. Це може мати негативний вплив на діяльність підприємств, створення робочих місць та рівень життя населення.

Однак, варто зазначити, що міграційні процеси також можуть мати позитивний вплив на економіку. Наприклад, українські громадяни, які працюють за кордоном і надсилають гроші у вигляді переказів на батьківщину (так звані "перекази заробітків"), можуть стати джерелом зовнішньої валютної виручки для країни. Крім того, вони можуть набути нових навичок та досвіду, які потім можуть бути застосовані в Україні.

8. Для удосконалення системи державного регулювання міжнародної міграції кваліфікованих кадрів в Україні запропоновано удосконалити нормативно-правову базу з регулювання міграції персоналу у питаннях визнання трудового стажу мігрантів, набутого за кордоном, пенсійного забезпечення, діяльності фірм посередників з міжнародного працевлаштування. Необхідно створити єдину інформаційну систему, що акумулюватиме статистичну інформацію з масштабів та структури міграційних потоків в Україну та з неї. Для мінімізації тіньової міграції з

України слід розробити єдину інформаційну систему щодо умов і правил легального працевлаштування за кордоном. Заохоченню реєміграції сприятиме механізм пільгового кредитування реємігрантів на придбання житла, збільшення кількості робочих місць в Україні, підвищення рівня оплати праці, вихід з військово-політичної кризи. Доцільно спростити механізм здійснення приватних переказів коштів з-за кордону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2150-VIII. Відомості Верховної Ради України. 23.03.2017.
2. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2005. 642 с.
3. Стеців Л.П., Копилук О.І. Фінанси: навч. посіб. К.: Знання, 2007. 235 с
4. Карлін М. І., Горбач Л. М., Новосад Л. Я. та ін. Державні фінанси в транзитивній економіці: навчальний посібник / за заг. ред. д. е. н., проф. Карліна М. І. Київ: Кондор, 2003. 220 с.
5. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
6. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2003. 580 с.
7. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
8. Хмарук Ю.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «система доходів Державного бюджету України». Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2011. Вип. 7(2). С. 434–439
9. Тарасюк М. Формування доходів бюджету в умовах трансформації економіки. Вісн. Київ. нац. торг.-економ. ун-ту. 2015. № 5. С. 63–71.
10. Сидор І. П. Податковий і неподатковий механізм наповнення місцевих бюджетів в Україні. Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 9. С. 41–48.
11. Податковий кодекс України. Закон України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=29&nreg=2755-17.

12. Фінансове право: навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2010. 288 с.
13. Зварич О.В. Податкові надходження: методологія прогнозування : монографія. Київ : КНТЕУ, 2013. 444 с.
14. Сибірянська Ю.В. Нова модель податкової системи України: перерозподіл податкового навантаження. Бізнес-Інформ. 2014. № 7. С. 276–283.
15. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету як домінанта фінансової стабільності держави. Фінанси України. – 2005. – №6. – С. 19 – 28.
16. Україна у цифрах 2018. Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2019. Київ 2019. 43с.
17. Міграція в Україні: факти і цифри 2016 [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції (МОМ). – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
18. Кифяк В.І., Василичук М.І., Шкрібляк Д.Ю. Проблема трудової міграції в Україні та шляхи вирішення. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. 2019. Випуск 37.С. 169-170.
19. Кількість мігрантів у світі перевищила 270 мільйонів. Укрінформ. 2019. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-svitiperevisila-270-miljoniv.html>
20. Експорт-імпорт послуг за країнами світу // Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/eip_kv/eip_kv_u/arh_eip2007_u.html
21. Кульчицька К., Сушко І. Неврегульована і вимушена міграція з України до ЄС перед отриманням безвізового режиму: можливі наслідки та очікування // Європа без бар'єрів, 2017. 8 с.
22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
23. Трудова міграція: чому українці їдуть з країни і як їх повернути?

URL:

https://24tv.ua/trudova_migrasiya_chomy_ukrayintsi_z_krayini_i_yak_yih_povernuti_n1026342

24. Кількість випадків незаконного перетину Ла-Маншу з Франції до Великої Британії зросла на тлі поширення чуток про закриття кордонів після Brexit. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2771250-naperedodni-brexit-ubritanii-pobilsalo-nelegalnih-migrantiv.html>

25. Eurostat : website. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

26. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання. Наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2019, 110 с.

27. Миценко І.М., Стежко Н.В. Міжнародна економіка: навч. посіб. Кіровоград: КНТУ, Поліграф-Сервіс, 2013. 640 с.

28. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ). Представництво в Україні. Київ, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migracia_yak_chynnyku_v_ukrayini.pdf.

29. Киян Є. Еміграція стала однією з основних тенденцій та проблем України останнього часу. URL: <http://www.icps.com.ua/ukrayinska-mihratsiya-chohoochikuvatyu-susidam/>

30. Миценко І.М., Косташ А.О. Особливості міграційної політики країн Європейського союзу. Наукові записки Центральноукраїнського національного технічного університету : зб. наук. пр. / Кропивницький : ЦНТУ, 2019. - Вип. 26. – с.15-21.

31. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_858

32. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05 листопада 2015р.

33. Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту

Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

34. Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

35. В яких країнах Європи найбільше українських біженців. Слово і діло. 2022. 08 лист. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-uevropy-najbilshe-ukrayinskykh-bizhencziv>

36. 15 Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

37. В яких умовах та чиїм коштом проживають українські біженці у Польщі. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/u-yakih-vidah-zhitla-zhivut-ukrajinski-bizhenci-u-polshchi-ta-hto-za-kogo-platit-doslidzhennya-50284267.html>

38. Українці платять більше податків у Польщі, ніж країна витрачає на біженців, Анна Валякур, 2022. 31 жовт. LWÓW. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29091034,1059-1082-1088-1072-1111-1085-1094-1110-1087-1083-1072-1090-1103-1090-1100.html>

39. Будівельник чи няня: на яких українських фахівців чекають за кордоном. 24 канал. URL: https://24tv.ua/roboata-dlya-ukrayintsiv-za-kordonom-yakih-krayinah-shukati-de_n2209024

40. Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

41. Українських біженців стало менше в Польщі, Німеччині та Франції і побільшало в Ірландії, Данії та на Кіпрі. Дзеркало тижня. Україна. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ukrajinskikh-bizhentsiv-stalo-menshe-v-polshchi-nimechchini-ta-frantsiji-i-pobilshalo-v-irlandiji-daniji-ta-na-kipri.html>

42. Соціологічний звіт за результатами проведення глибинних інтерв'ю з громадянами України, які перемістилися до європейських країн

у пошуку тимчасового захисту внаслідок повномасштабної війни РФ проти України / УГСПЛ. Київ, 2022. 30 с.

43. Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

44. Близько 5 мільйонів людей: скільки українців повернулися додому з ЄС. URL: <https://evacuation.city/articles/237298/blizko-5-miljoniv-lyudej-skilki-ukrainciv-povernulisya-dodomu-z-yes>

45. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дванадцята хвиля дослідження / Gradus. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

46. Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей, – Елла Лібанова. URL: <https://espreso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova>

47. 90 % біженців з України повернуться додому. Не одразу... URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580768-90-bizenciv-z-ukraini-povernetsa-dodomu-zvisno-ne-odrazu.html>

48. Ukraine Situation Flash Update #34. November 2022 / The United Nations High Commissioner for Refugees website. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/96593>

49. Доходи державного бюджету. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/>

50. Жукевич О. Ефективність податкової системи України: принципи оподаткування та напрями реформування законодавчої бази. Вісник КНТЕУ, 2009. № 2. С. 105-113.

51. Соколовська А.М., Кошук Т.В. Податкова політика в Україні в контексті тенденції реформування оподаткування у країнах ЄС. Фінанси України.2012. №1. URL: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Fu_2012_1_9%20.pdf .

52. Гайдуцький П. Податкова реформа – виклик для України. URL:

https://dt.ua/macrolevel/podatкова-reforma-viklik-dlya-ukrayini-_.html

53. Світовому банку сказали, скільки треба коштів, щоб відбудувати Україну після війни. *Obozrevatel*. 2022. 05 груд. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/u-svitovomu-banku-skazali-skilki-treba-koshtiv-schobvidbuduvati-ukrainu-pislya-vijni.htm>

54. Боротьба за людей: Україна програла битву, але має виграти війну. Наслідки міграційної кризи для економіки України та шляхи їх подолання / Український інститут майбутнього. 2022. 05 жовт. URL: <https://uifuture.org/publications/borotba-za-lyudej-ukrayina-prograla-bytvu-ale-maye-vygraty-vijnu/>

55. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text>

56. Лаба О. Напрями співпраці України та Європейського Союзу щодо міграційних питань. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1(7). С. 46–53. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10829/1/лаба.pdf>

57. Кримова М. Інтеграція мігрантів як інструмент функціонування ринку міграційних послуг країн ЄС. *Економіка і організація управління*. 2019. № 2(34). С. 56–64.

58. Білошицький С. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 2(82). С. 138–156.

59. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text>

60. Малиновська О. До питання реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/analit-malynovska->

[socialpolicy-6-2019-1.pdf](#)

61. Болтян О. Як працювати підприємцю, якщо навколо війна? Дзеркало тижня. 2022. 22 березня. Режим доступу:

<https://zn.ua/ukr/business/jak-pratsjuvati-pidprijetsju-jakshcho-navkolo-vijna.html>.

62. Кількість українських біженців перевищила 6,5 млн – ООН. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/23/novyna/suspilstvo/kilkist-ukrayinskyx-bizhencziv-perevyshhyla-65-mln-oon> .

63. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. Доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухин НАН України. – К., 2018. – 396 с.

64. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukraynsi-na-eksport-sogodni-i-zavtratrydovoj-migratsiyi>.

65. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-svitiperevisila-270-miljoniv.html>

66. Франція та Італія закликають створити нову систему автоматичного перерозподілу мігрантів у країнах ЄС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2783918-italia-i-francia-zaavili-pro-neobhidnist-novoi-sistemi-rozpodilumigrantiv.html>

67. Хрупович С. Є. Міжнародна міграція робочої сили у світогосподарській системі // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених „Соціально-економічні аспекти розвитку економіки“, 27-28 квітня 2017 року. Тернопіль: ТНТУ, 2017. С. 180–182.